

166856

АБУАЛИ ИБНИ СИНО

ПИРУЗИНОМА

АБУАЛӢ ИБНИ СИНО
ПӢРӢЗИНОМА

НАШРИЕТИ «МАОРИФ»
ДУШАНБЕ,
1980

АБУАЛЯ ИБНИ СИНО

ПИРЌЗИНОМА

*Данте, шоири машҳури
Итолиё, муаллифи асари ҷовидони
«Мазҳакаи илоҳӣ» мартабаи
бузургони илму маърифати
қадимро муайян карда, Арастуро
«устоди доноён» шинохт, ки дар
гирди ӯ Суқрот, Афлотун, Зимқиротис,
Толис, Хироқлидис, Зенун, Уқлидус,
Батлимус, Буқрот, Ҷолинус, Ибни
Сино ва Ибни Рушд гирд омада
буданд. Барои илму маданияти
тоҷик Ибни Сино мақоми
«устоди доноён»-ро дорад.*

НАШРИТИ «МАОРИФ»
ДУШАНБЕ,
1980

Таҳриру такмил ва тавзеҳоти
Ш. ҲУСЕЙНЗОДА ВА Х. ШАРИФОВ.

МУНДАРИҶА

Сарсухан	5
Саргузашт	11
Рисолат-ут-тайр (рисолаи паррандагон)	35
Қиссаи «Ҳай ибни Яқзон» (Зинда писари Бедор)	45
Саломон ва Ибсол	63
Пирӯзинома	73

Макет ва ориши
В. БЕЗУШКО

И $\frac{70803-777}{M 504(13)-80}$ 116-80

© Нашриёти «Маориф». 1980.

Абуалӣ ибни Сино дар шеърӯ шоирӣ ва насри адабӣ низ мақоми барҷастае дошта, дар ин соҳа устодию маҳорате нишон додааст. Аз гуфтаи худи ӯ дар рисолаи «Саргузашт» маълум аст, ки вай аз овони ҷавонӣ аввал ба омӯзиши забон ва адабиёт машғул шуда, дар ин соҳа мақоми басо арҷмайдере ишғол намуд. Илова бар он, чунонки аз гуфтаи шогирдаш Абуубайди Ҷузҷонӣ маълум мешавад, вай ба таҳқиқот ва омӯзиши забон ва асарҳои адибон се сол машғул шуда, баъзе асарҳои бадеӣ дар услуби шоиру нависандагони маъруфи араб, чун Ибни Амид, Соҳиб ва Собӣ навишт. Дар ҳангоми зиндонияш рисола ва қиссаҳои фалсафии ба монанди «Ҳай ибни Яқзон», «Рисолат-ут-тайр» низ иншо карда, равиши махсуси адабиро дар наср бунёд намуд.

Абуалӣ ибни Сино чанде шеърҳои тоҷикӣ дарӣ ва арабӣ ба шакли рубой, қитъа ва қасида низ сурудааст, ки аз таъби баланди шоирини ӯ гувоҳӣ медиҳанд.

Шеърӯ ҳикояҳои Абуалӣ ибни Сино нишон медиҳанд, ки вай дар ҳусни баён ва риояти санъатҳо ва ба кор бурдани тамсил ва дигар лавозимоти фасоҳату балоғати адабӣ дар ниҳоятӣ камол будааст.

Маълум аст, ки қисса ва ҳикояҳои фалсафӣ, ахлоқӣ барои баёни андешаҳои илмӣ дар

адабиёти асримиёнагии форс-тоҷик мавқеи хо-се доранд. Ин навъи адабӣ таърихи дуру дарозе дорад ва намунаи ин гуна қиссаҳо дар адабиёти Юнонистони қадим низ дида мешавад. Файласуф ва донишмандони гузашта ба ин гуна навъи адабӣ рағбате махсус дошта, бисёр асарҳои ҷолиби диққат офаридаанд. Яке аз сармадонии чунин осори адабӣ дар адабиёти тоҷик Абуалӣ ибни Сино буд.

Дар ин маҷмӯа фақат панҷ асари мухтасаре аз осори фаровони адабии Ибни Сино ҷамъ оварда шудаанд. Пеш аз он ки хонандаи ҷавону гиромии мо худ бо мазмуни ин асарҳо ошно шавад, бояд қадаре аз сабабу шароити таълифи онҳо огоҳ бошад. Кайфияти таълифи ин асарҳо ва тартиби ҳозир кардани онҳо ба нашр ба тариқи зайл аст:

1. Рисолаи «Саргузашт» — мухтасари ҳаёт ва фаъолияти илмию адабии файласуфу донишманди шӯҳратманди тоҷик Абуалӣ ибни Синоро дар бар мегирад. Ин асарро то нисф худи Ибни Сино ва баъд аз забони ӯ шогирдаш Абуубайди Ҷузҷонӣ (вафоташ соли 1047) таълиф кардааст. Абуубайди Ҷузҷонӣ аз соли 1013—14 то охири умр ҳамроҳи Ибни Сино буд, тамоми тафсилоти рӯзгори ӯро медонист ва онро дар ин рисола мухтасаран сабт кард.

2. «Рисолат-ут-тайр» (рисола дар бораи паррандагон) ҳангоми маҳбусии Ибни Сино дар зиндони Фардҷон таълиф шудааст. Ин рисола аз ду қисмат иборат буда, аввал панду ҳикматҳо дар бораи дӯстӣ ва қадру қимати он меғӯяд. Қисмати дигар тафсили қиссаи пар-

рандагон буда, дар он масъалаҳои илмӣ ва то як андоза саргузашти худ нависанда ба тариқи тамсил ҳикоят мешавад. Абуалӣ ибни Сино дар асоси ин ҳикоят парвариши баданро ба шугли илмию ақлӣ, ки ба ақидаи ӯ асоси камолоти инсон аст, муқобил мегузорад. Дар гузашта ба ин рисола чандин шарҳу тафсир навиштаанд. Тарҷумаи ин рисола аз арабӣ ба форсӣ-тоҷикӣ ба қалами Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Қосим ибни Хидеви Ахсикатӣ тааллуқ дорад, ки дар соли 1029 таваллуд ёфта, соли 1132 дар синни 103 солагӣ вафот кард. Марде адиб ва фозил буда, дар илми забон аз бузургони дониши замони худ ба ҳисоб мерафт. Пас аз Ибни Сино дар ин мавзӯъ боз ду асар навишта шуд. Абуҳомид Муҳаммад Ғазолӣ (тав. 1058—1155) ба унвони «Ат-тайр» ва шоири машҳури асри XII Шайх Фаридуddини Аттор (1141—1221) маснавие бо номи «Мантиқ-ут-тайр» (забони мурғон) навишт. Аз ҷиҳати моҳияти маъно ин ду асар аз рисолаи Ибни Сино фарқи ҷиддӣ доранд. Инчунин, дар шакли ифода ҳам байни онҳо тафовут мушоҳида карда мешавад. Масалан, дар рисолаи Ибни Сино мурғон дар пой банд доранд ва барои раҳой аз он ҳашт қуллаи кӯхро тай мекунанд. Дар «Мантиқ-ут-тайр» бошад, мурғон озод буда, ихтиёран ба роҳ мебароянд. Мақсади онҳо дидори симурғ аст ва дар ин роҳ на кӯҳҳо, балки водихоро мепаймоянд. Мақсади Ибни Сино, агар содда гӯем, талқини илму дониш ва дар ин роҳ раҳой аз тобиёт ба талаботи бадан-танпарварӣ буда, ақидаи Аттор ра-

ҳой аз идроки муҳит ва шахси худ барои расидан ба мақсади олии мавҳум аст. Яъне Ибни Сино камолотро дар маърифати ҳастӣ ва сайри такомули ақлӣ доништа, ба назари Атор камолот раҳой аз ин чизҳост, ки ин ду ақидан хилофи ҳам мебошад.

3. Қиссаи «Ҳай ибни Яқзон», ки маънои тоҷикии номи он «Зинда писари Бедор» мебошад, асари бисъёр аҷиби Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино аст. Ин қиссаро ҳам, ба мисли «Рисолат-ут-тайр» ҳангоми дар қалъаи Фардҷон маҳбус буданаш (соли 1024—25) навиштааст. Қиссаи «Ҳай ибни Яқзон» як ҳикояи аҷиб, вале аз ҷиҳати маъно мураккабу душвор аст. Ибни Сино дар ин асар такомули хирад ва ақли одамиро дар якҷоягӣ бо таркиби олам, моҳият ва асоси ҳастӣ тасвир мекунад. Агар ба тарафҳои фалсафии асар чуқур гӯтавар нашавем ҳам, мазмуни он як тасвири саргузаштии диққатангезест. Маъхази сюжети ин асар гӯё аз Юнон будааст ва Ибни Сино нахустин шахсест, ки онро бо маънии тозае таҳия кард.

Баъд аз Сино ин қиссаро Абубакр Муҳаммад ибни Туфайли Андалусӣ, донишманди араб (тав. 1110, ваф. 1186) аз нав навишт ва ба он достони «Саломон ва Ибсол»-ро ҳам илова кард. Шахси сеюме, ки дар ин мавзӯъ асар навишт, марди донишманд ва ориф Шаҳобиддини Сӯҳравардӣ (соли қатл 1183—4) буд.

Қиссаи «Ҳай ибни Яқзон»-ро Ибни Сино ба забони арабӣ таълиф карда буд. Ҳанӯз дар рӯзгори Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино шогирдаш Абумансур ибни Тоҳир ибни Зила ин

асарро бо тарҷумаи тоҷикии дарӣ ва тафсири мукаммале таълиф кард. Тарҷума ва шарҳе, ки мо имрӯз дар даст дорем, сареҳан матни таълифи шогирди Сино буданаш маълум нест.

4. Қиссаи «Саломон ва Ибсол» аз ду рисолаи боло тафовути ҷиддӣ дорад. Рисолаҳои мазкур шакли қисса ё ҳикоятро доранд, ки аз тарафи муаллиф нақл мешаванд. «Саломон ва Ибсол» бошад, асоси дostonӣ дорад, яъне дар вай воқеа бо моҷарои хулқу атвор ва кирдори шахс баён мешавад. Маънои он ҳам асоси рамзӣ дорад. Саломон дар ин ҷо асли шахс—одам, Ибсол—қуввати хаёл ва илми инсон, ки ба маърифати ҳастӣ равона шудааст ва зани Саломон — майлҳои (қувватҳои) ҷисмонӣю гайриаклини одам мебошанд. Ибни Сино мегӯяд, ки агар майли одам ба танпарварӣ вусъат ёбад, қобилияти идроку фаҳмиш ва дониш мемирад.

Ин қисса дар адабиёти форс-тоҷик ва араб дар асрҳои миёна паҳн шудааст. Манбаи асосии пайдоиш ва паҳншавии он низ адабиёти Юнони қадим аст. Ин қиссаро аввалин бор Абуубайд Ҳунайн ибни Исҳоқ (тав. 810—ваф. 873), тарҷумони машҳури осори илмию адабии Юнон ба забони арабӣ, тарҷума кард. Пас, ин қисса дар байни халқи араб паҳн шуд. Тарҷумаи Абуубайд Ҳунайн, ки то замони мо боқӣ мондааст, як дostonест ва Саломону Ибсол бародарон набуда, писару духтар мебошанд. Баъд, ёде аз ин қисса дар китоби Ибн ал-Арабӣ (тав. 757—ваф. 846) «Ал-Наводир» низ ҳаст. Ниҳоят, оиро Абубакр Муҳаммад ибни Туфайли Андалусӣ низ дар якҷоягӣ бо «Ҳай ибни

яқзон» баён кардааст. Охириин шахсе, ки дар ин мавзӯъ достоне офарид, шоири машҳури тоҷик Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ буд.

5. Рисолаи охириини ин маҷмӯа «Пирӯзинома» мебошад, ки онро гӯё Ибни Сино аз паҳлавӣ ба порсии дарӣ тарҷума карда бошад. Дар китоби «Кашф-уз-зунун»-и Ҳоҷӣ Халифа нақл аст, ки ин асарро Бузургмеҳр барои Анӯшервон навиштааст ва онро Абуалӣ ибни Сино бо амри Нӯҳ ибни Мансур ба порсии дарӣ—тоҷикӣ дар соли 997 мелод тарҷума кард. Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ ишораҳо ба панду андарз гуфтани Бузургмеҳр ҳаст. Вазъияти ин асарро муҳаққиқи эронӣ Козими Раҷавӣ таҳқиқ карда, бо шаклҳои гуногун борҳо дар Эрон интишор дод. Матни он дар баъзе маҷаллаҳои Эрон ва маҷмӯаҳо низ ба табъ расидааст.

Матни ҳозираи «Пирӯзинома» аз ҷиҳати забон дар давраҳои охир бисёр таҳрир ёфта, забони он аз тарзи сухани асри X тафовути ҷиддие дорад. Дар шакли суолу ҷавоб навишта шудани он ҷолиби диққат аст, чунки он барои адабиёти асри X маълум нест ва бештар анъанаҳои адабиёти юнонро ба хотир меорад.

Забони рисолаҳо, барои он ки ба фаҳму идроки хонандаи ҷавон наздик бошад, таҳрир ёфт. Дар охири маҷмӯа тавзеҳоте ба истилоҳот, маъниҳои душвор, ному насаби шахсон ва мавзӯҳои ҷуғрофӣ афзуда шуд. Умед аст, ки мазмуни ин маҷмӯа ба қадре донишу ҳуши хонандаро афзуда, сипосу эҳтироми олиму донишманди муқтадири тоҷикро ба ҷо меорад.

САРГУЗАШТ

*Эй бародарон, ҳақиқат...
коҳилтарини халқ он аст,
ки аз камоли худ бозмонад!
Бадтарини суханҳо он аст, ки зоеъ
шавад ва беасар монад!*

Ибни Сино.

Падарам аз мардуми Балх буд ва дар замони Нӯҳ ибни Мансур¹ аз он ҷо ба Бухоро кӯчида омад. Дар замони вай дар деҳаи Хармайсан, ки аз деҳҳои бузурги Бухоро² аст, корманди идораи давлат буд. Дар наздикии он деҳае буд, ки онро Афшана мегӯянд. Падарам дар он ҷо бо модарам хонадор шуд ва дар ҳамон ҷо монд. Ман дар он деҳа ба ҷаҳон омадам ва пас аз ман бародарам ба дунё омад.

Сипас аз он ҷо ба Бухоро кӯчидем, падарам маро ба омӯзгори «Қуръон» ва омӯзгори адабиёт супурд. Вақте ки ба даҳсолагӣ расидам, «Қуръон» ва миқдори зиёде аз илми адабиётро ёд гирифта будам. Мардум аз ҳолати ман дар тааҷҷуб буданд.

Падари ман аз касоне буд, ки бо исмоилиҳо³ ҳамақидагӣ дошт, ӯ бо бародарам, ки ӯ ҳам исмоилимазҳаб буд, ончиро исмоилиҳо роҷеъ ба ақлу рӯҳ мегуфтанд, қабул карда буданд... Онҳо—ҳар ду дар бораи масъалаҳои ин мазҳаб баҳс мекарданд. Ман ки ба баҳси онҳо гӯш меодам, тамоми мақсад—мароми онҳоро дарк мекардам, аммо тарзи далел овардани онҳо маро қонеъ намекард ва дар ин маврид онҳо оғоз карданд, ки маро низ ба фаҳми ҷиҳати маъруфи исмоилия даъват кунанд. Гоҳе бо обу тобе дар атрофи фалсафа, ҳандаса, ҳисоб низ баҳс мекарданд.

Сипас падарам маро барои ёд гирифтаи назди марде, ки сабзӣ мефурухт⁴ ва ҳисобро некӯ медонист, раҳнамой кард, то аз вай таълим гирам ва ин илмо аз вай омӯхтам. Каме баъд аз ин Абуабдуллоҳи Нотилӣ⁵ ба Бухоро омад. Ин шахс даъвои он буд, ки фалсафаро хуб медонад. Падарам ба умеди ин ки ман аз ин шахс фалсафаро бояд омӯзам, хоҳиш намуд, ки дар хонаи мо маскан бигирад. Лекин пеш аз омадани вай ман дар назди Исмоили⁶ зоҳид машғули омӯхтани фикҳ (дониши ҳуқуқ) будам ва аз беҳтарин чӯяндагони ин роҳ будам...

Сипас назди Нотилӣ ба хондани китоби «Исоғӯҷӣ»⁷ шурӯъ кардам. Вақте ки ман қонунҳои илми мантиқро аз ӯ меомӯхтам ва масъалаҳои мушкил ва печ дар печи онро бо далелу бурҳон бо шитоб ҷавоб меодам, ки ҳаргиз ӯ нашунида буд ва бениҳоят устод дар ҳайрат мемонд... ва масъалаеро, ки ба ман мегуфт, аз вай беҳтар тасаввур мекардам. Ин шахс падари маро огоҳ намуд, ки ман ба ғайр аз омӯхтани дониш ба ҳеҷ кори дигар набояд машғул бошам...

Сипас ман пеши худ ба хондани китобҳои мантиқ шурӯъ намудам ва гуфтор — сухани шарҳдиҳандагонро мутолиа намудам, то ин ки дар илми мантиқ пухта шудам. Ҷамчунин аз китоби Уқлидус⁸ панҷ то шаш назди ӯ хондам ва аз он баъд бо худ аҳд бастам, ки бақияи масъалаҳои китобро худам ҳал намоям. Баъд аз он ба омӯхтани «Маҷастӣ»⁹ майл намудам. Вақте ки аз муқаддимоти он огоҳ шудам ва

ба шаклҳои ҳандасӣ расидам, устоди ман Нотилӣ гуфт:

— Акнун худат ба хондан машғул бош ва масъалаҳоро низ худат мустақил ҳал намо. Агар ягон мушкилӣ пеш ояд, пеши ман биё ва бар ман арз кун, то дуруст ва нодурусти онро ба ту баён кунам.

Ҳақиқат ин аст, ки Нотилӣ воқеан ин китобро барои ман ёд надод; ман худ ба ҳалли он иқдом ниҳодам. Шаклҳои мушкил ва печ дар печ, ки Нотилӣ аз онҳо хабар надошт, бисёр буд, ман онҳоро ба ӯ шинос намуда, фаҳмонидам.

Баъд аз ин Нотилӣ аз ман чудо шуд ва ба сӯи Гурганҷ¹⁰ рафт, ман бе муаллим мондам. Пас аз ин ман ба хондани китобҳо ва шарҳҳои табиёт ва илоҳиёт шуруъ намудам ва дарҳои дониш бар ман кушода мешуд.

Пас аз он ба ёд гирифтани илми тиб рағбат намудам. Аз ин рӯ ҷаеи китобҳои ки дар ин илм навиштаанд, хондам. Илми тиб аз донишҳои душвор нест. Аз ин ҷиҳат дар камтари фурсат сирри онро доништам ва табибони донишманд дар назди ман ба омӯхтани илми тиб машғул шуданд ва беморонро парасторӣ мекардам. Дарҳои муолиҷаҳо, ки аз таҷрибаҳои табибӣ ба даст овардам, ончунон ки васфаш ҳайратангез аст, бар ман кушода мешуд. Бо вучуди ҳамаи ин ба мутолиа ва мубоҳисаи илми фикҳ (ҳуқуқ) машғул будам. Дар он ҳангом шонзадаҳсола будам.

Сипас, як солу ними дигар дар дониш омӯхтан ва китоб хондан кӯшидам, хондани ман-

тиқ ва тамоми қисматҳои фалсафаро аз на мутолиа кардам. Дар тамоми ин муддат ягонашаб то субҳ нахобидам ва дар рӯз ҳам ба ғайри аз хондани илм ба чизи дигар майл надоштам. Феҳристе омода карда будам. Ҳар масъаларо ки бо ҳар далел мутолиа мекардам, натиҷаи муҳокимаҳои онро дар он феҳрист, мураттаб ба навиштам, сипас ба натиҷа баровардам. Машғул мешудам. Ҳар гоҳ ягон масъаларо устувор ва маҳкам медидам, ба канор мегузаштам ва бо он умед, ки шояд далели дигаре ёбам, ба низому тартиби ҳолатҳо ва муҳокимаҳои диққат мекардам ва ба ҳамин тартиб пеш мерафтам, то ҳақиқати ҳар масъала махсус барои ман ошкор мешуд... Шаб ба хонаам боз мегахтам ва чароғро дар пеши худ мениҳодам, ба хондан ва навиштан саргарм мешудам...

Баъд аз он ки ман ба хондан машғул мешудам ва агар хоб бар ман ғалаба мекард... ҳамон масъалаҳои илмиро, ки мутолиа мекардам, дар хоб медидам.

Ба ҳамин тариқа ҳангоми хоб бисёре аз масъалаҳои илмӣ барои ман ошкор мешуданд, то он ки дар ҳамаи илмҳо устод шудам. Ба ҳамин гуна ба таҳсил машғул будам.

Акнун ман он илмҳоро то ба он андоза, ки қувваи инсонӣ тавоноӣ дорад, воқиф шудам ва он чи дар он замон омӯхтаам, акнун ҳамаро ба тамоми медонам ва ба дониш то имрӯз чизе изофа нашудааст.

Вақте ки ман дар донишҳои мантиқ, табиӣ, сипас риёзиёт мустаҳкам шудам, ба илмҳои ақлий тавачҷӯх пайдо карда, ба хондани

ҳикмат (фалсафа) машғул шудам ва китоби «Мобаъд-ут-табиат»¹¹-ро хондам. Вале он чи дар он китоб буд, чизе нафаҳмидам. Андешаи муаллифи он бар ман пӯшида монд, то чиҳил бор ин китобро хондам ва матни онро аз бар кардам ва бо вучуди ин ҳам онро намефаҳмидам ва мақсади муаллифро фарқ накардам. Аз худам маъюс шуда мегуфтам:

— Ин китобест, ки маро барои фаҳмидани он роҳ нест!

Дар ҳамон рӯзҳо, рӯзе чоштгоҳ ба бозори китобфурушон рафтам. Даллоле дар дасташ китобе дошт ва бо овози баланд мардумро ба харидани он даъват мекард. Даллол китобро ба ман таклиф намуд, ман онро саҳт рад кардам, чунки ба ин ақида будам, ки дар ин дониш аз он фоидае нест. Вале он даллол аз нав маро ба харидани китоб даъват кард ва изҳор намуд, ки:

— Китоб арзон аст, онро ба чаҳор дирҳам¹² мефурушам, соҳиби китоб ба он пул мӯҳтоҷ аст.

Ниҳоят он китобро ба ҳамин маблағ харидам. Вақте ки диққат кардам, дидам, ки «Мобаъд-ут-табиат»-и Арасту¹³ аст, ки Абунастри Форобӣ¹⁴ онро ба унвони «Ағрози (мақсадҳои) «Мобаъд-ут-табиат»-и Арасту навиштааст.

Шитобон ба хона баргашта, ба хондани он машғул шудам. Азбаски онро аз ёд карда будам, дар ҳамон ҳангом мақсадҳои он барои ман ошкор шуд. Пас ман аз ин пешомад шод шудам. Рӯзи дигар ба шукронаи он ба бечорагон чизи бисъёре садақа додам.

Дар он миён подшоҳи Бухоро Нӯҳ бинни Мансур ба беморие дучор шуд, ки куллияи табибон аз сихати он касалӣ очиз монданд. Ман ки дар миёни онон ба воситаи фузунии дониш ва бисъерии китоб хондан машҳур шуда будам, аз ман ном бурда хостанд, ки маро ба хузураш талаб намојанд. Пас ман ба иҷозати подшоҳ ба хонаи бемор даромадам ва дар муолиҷа кардани бемор бо табибон ҳамкорӣ намудам. Ба ҳамин тариқ ба хидмати подшоҳ ёр шудам.

Рӯзе аз ӯ барои дидани китобхонаи шоҳӣ, ба муроди он ки аз китобҳои тиббии он истифода кунам, иҷозат талабидам. Нӯҳ бинни Мансур хоҳиши маро қонеъ гардонд. Ман ба қасре дохил шудам, ки чандин хонаҳо дошт ва дар ҳар хонае сандуқҳои китоб буд, ки бо як тартибу низом сандуқҳоро пур карда буданд. Дар як хона китобҳои луғату шеър, дар дигаре китобҳои фикҳ (қонуни шарият). Ба ҳамин тартиб ҳар хона барои як соҳаи илм махсус ҷудо шуда буд.

Пас ба феҳристи китобҳои юнониҳои қадим назар намуда ва он китобҳое, ки мавриди эҳтиҷам буд, талаб намудам ва ба мутолиаи онҳо шурӯъ намудам.

Дар он китобхона китобҳои бисъере дидам, ки ҳатто номашон ба бисъер қасон номаълум буд ва ман ҳам пеш аз он надида будам ва то кунун ҳам надидаам. Он китобҳо ба масъалаҳои пайвастагӣ дошт, ки ҳанӯз ҳам номаълум аст. Ман он китобҳоро мутолиа намуда, аз онҳо ёддоштҳо бардоштам. Ман дар ин китобҳо-

на мақом ва мартабаи ҳар як муаллифиро нисбат ба илмаш шинохтам.

Пас, вақте ки ба ҳаждаҳсолагӣ расидам, тамоми ин илмҳоро ҷавҳаркашӣ намуда будам. Ҳофизаи ман дар он рӯзҳо барои дарки илмҳо—донишҳо беҳтар буд, аммо акнун комилтар ҳастам. Сарфи назар аз инҳо огоҳӣ ва маърифати ман айнан ҳамон аст, ки пеш аз ин буд, ба захираи илми ман то ба ҳол чизе изофа нашудааст.

Дар айёме ки ман 21 сола будам, Абулҳасани Арӯзӣ ном шахсе бо ман ҳамсоягӣ дошт. Вай аз ман навиштани китобе оид ба илми арӯз, ки қобили фаҳм бошад, талаб кард. Ман барои вай китоби маҷмӯеро навиштам ва онро ба номи вай — «Ал-арӯзия» ниҳодам. Дар он китоб ба гайр аз илми риёзиёт ҳама донишero ҷамъ намудам. Боз дар ҳамсоягии мо марди дигаре буд, ки ўро Абубакри Барқӣ мегуфтанд. Вай аз аҳли Хоразм ва марди поксирӣ буд. Ў ба илми фикҳ, тафсири ва порсой майли тамом дошт. Вай аз ман хоҳиш намуд, ки ба китобхояш шарҳе бинависам. Ман барои ў китоби «Ал-ҳосия вал-маҳсул»-ро ки тақрибан аз 21 ҷилд иборат буд, навиштам. Боз барои вай китоби дигаре ҳам дар мавзӯи ахлоқ навиштам, ки онро «Китоб-ул-бар вал-асм» ном гузоштам. Ин ду китоб танҳо дар китобхонаи шахсии ў мавҷуд буда ва ҳеҷ касро нагузоштааст, ки аз онҳо нусха бардорад.

Дар ин айём падарам вафот кард, вазъияти ҳоли ман дигаргуна шуд. Пас, корҳои давлатиро ба гардан гирифтам ва зарурат маро во-

дор кард, ки аз Бухоро баромада ба ҷониби Гурганҷ ҳаракат намоям¹⁵. Дар он ҷо Абулҳусайни Суҳайлӣ¹⁶, ки дӯстдори донишҳо буд, ва-зир буд. У маро ба назди Амир Алӣ¹⁷ бурда шинос намуд ва ман дар он замон дар бар ҷо-ман фақеҳон доштам¹⁸... Барои ман моҳиёнаи мувофиқ муқаррар—таъин карданд, ки ба зиндагӣ кифоят мекард¹⁹.

Сипас, ман маҷбур шудам, ки²⁰ ба Нисо²¹ ва аз он ҷо ба Овард²² (Абевард) ва аз он ҷо ба ҳамин тартиб ба Тӯс²³, Шаққон²⁴, Самангон²⁵, Ҷоҷарм²⁶ (дар сарҳади Хуросон) ва Ҷурҷон²⁷ ҳаракат кунам. Мақсадам ин буд, ки ба назди амир Қобус²⁸ биравам. Лекин иттифоқан дар ин мобайн Қобусро дастгир карда, дар қалъае ҳабс намуданд ва дар ҳамон ҷо ӯ вафот кард. Сипас, ман ба Деҳистон рафтам ва дар он ҷо бемори саҳт шудам ва баъд аз он боз ба Ҷурҷон (Гургон) бозгашта, дар он ҷо ба Абуубайди Ҷузҷонӣ²⁹ ошно ва дӯст шудам. Дар бораи аҳволи худ қасидае сурудам, ки дар он байти зеринро гуфтам:

Бузург гаштаму майдон васеъ нест маро,
Фузуд қимати ман, муштарист нопаído!

Дар ҳамин ҷо ҳикояи Ибни Сино, ки аз саргузашт баён кардааст, тамом шуд. Бозмондан оиро то дами охири ӯ шогирдаш Абуубайдуллоҳ Абдулвоҳиди Гургонӣ давом додааст. Абуубайдуллоҳ гуфт:

Ин буд он чи Шайх (Ибни Сино) ба забони худ барои ман ҳикоят кард, аз ин пас ман он

чизе, ки дар борааш шунидаам ё дидаам, гувоҳӣ медиҳам:

Меғӯянд, ки вай дар овони кӯдакӣ аз зеботарини мардуми рӯзгор буд. Мардум рӯзи чумъа дар роҳҳо ва гузарҳо дар паноҳгоҳ мекӯтоянд, то ҳангоме ки аз хона ба масҷиди ҷомеъ мерафт, зебоии ҷамолашро тамошо кунанд.

Дар Гургон марде буд, ки ўро Абумуҳаммади Шерозӣ³⁰ меғуфтанд. Вай дӯстдори ҳамаи ин донишҳо буд. У дар ҳамсоияи худ барои Шайх хонае харида, ба он ҷо фуруд овард. Ман ҳар рӯз бо вай ҳамнишинӣ доштам. Ман ба вай китоби «Маҷастӣ»-ро мехондам, ў бошад, мантиқро аз рӯи китоби «Мухтасар-ул-васат»³¹, ки онд дар мантиқ аст, меғуфт, ман менавиштам. Бинобар хоҳиши Абумуҳаммади Шерозӣ китоби «Ал-мабдаъ-вал-миод» ва «Китоб-ал-ирсод-ал-кулия»-ро навишт. Инчунин вай дар он ҷо боз дигар китобҳои бисёре, монанди китоби аввали «Қонун»³², «Мухтасари маҷастӣ» ва дигар рисолаҳои бисёре навишт. Дигар бозмондаи китобҳои худро дар сарзамини «Ҷабал» навишт.

Сипас, вай ба Рай³³ рафт ва ба хидмати Саида³⁴ ва писараш Маҷдуддавла пайваست. Эшон шўҳрат ва овозаи дониши Абуалӣ Синоро ба воситаи китобҳоиаш, ки ба вай расида буд, доништа буданд. Дар ин ҳангом Маҷдуддавла ба бемории молихулиё (савдой) гирифтор шуда буд, ўро дар муддати кӯтоҳ муолиҷа кард. Дар он ҷо китоби «Ал-миод-ал-асғар»-ро навишт. Вале Шайх то галабаи Шамсуддавла бар Ҳилол

бинни Бадриддини Ҳаснавия ва шикасти лашкари Бағдод ва ҳаракати ӯ ба ҷониби Раймонд.

Сипас, барои вай пешомаде ногувор ба амал омад³⁵, лозим шуд, ки шаҳри Райро тарк намуда, ба Қазвин³⁶ биравад. Вақте ки ба Қазвин расид, дар ин ҷо ҳам истоданро ба худ мувофиқ надонист, аз Қазвин ба тарафи Ҳамадон³⁷ ҳаракат намуд... (Ҳокими Ҳамадон Шамсуддавла³⁸ буд), ӯ бо Шайх ошно шуд ва ба чиҳати касалии қулинҷ (дарди хала ва рӯдаҳо), ки ӯро озор дода буд, Шайхро ба ҳузураш даъват кард. Абуалӣ ибни Сино ӯро дармон кард ва ниҳоят шифо ёфт. Баъд аз ин чиҳил шабонарӯз дар қасри Шамсуддавла монд ва либосҳои қиматбаҳо ба вай доданд. Пас аз он Абуалӣ ба манзили худ баргашт ва бо ин кайфият вай яке аз наздикони подшоҳ гардид.

Дар ин миён Шамсуддавла барои несту нобуд кардани хонадони Анноз³⁹ ба тарафи Кирмоншоҳ ҳаракат намуд ва Шайх низ ҳамроҳи ӯ буд. Аммо Шамсуддавла дар ин ҷанг шикаст хӯрда, ба Ҳамадон бозгашт⁴⁰. Пас аз мурочиат ба Ҳамадон ӯ аз Шайх хостор шуд, ки вазоратро қабул намояд. Ӯ низ онро қабул кард⁴¹.

Дар ин замон лашкариёни подшоҳ аз муваффақияти ӯ тарсида, бо игвои ҳасадхӯрон бар зидди Шайх шӯриш бардошта, хонаашро муҳосира намуданд. То кор ба он ҷо расид, ки хонааш тороч шуд ва ҳар чӣ дошт, ҳамаро гирифтанд ва аз амир— подшоҳ талаб карданд, ки ӯро қатл намояд. Лекин подшоҳ аз кушта-

ни вай хуздорӣ кард. Фақат барои ором кардани онҳо Шайхро аз кори вазорат озод кард. Шайх дар хонаи Саъиди Духдук то чиҳил рӯз пинҳон шуд...

Сипас, иттифоқан подшоҳ аз нав ба дарди қулинҷ гирифтор шуд. Шайхро талаб кард ва Шайх ба дарбори подшоҳ ҳозир шуд. Подшоҳ аз вай узрхоҳӣ кард. Шайх низ ба муолиҷан ӯ машғул шуд. Амир ба вай иззату икром нишон дод ва бори дигар вазифаи вазоратро ба вай супорид.

Сипас, ман аз ӯ хостам, ки ба китобҳои Арасту шарҳ бинвисад. Вале Шайх гуфт:

— Ман дар ин ҳангом фароғат барои ин кор надорам (?) Аммо агар бихоҳӣ барои ту китобе менависам, ки дар он он чи аз ин донишҳо дар назди ман дуруст аст, биёварам. Ин корро бе мунозира бо мухолифон хоҳам кард.

Пас ман бад-ин кор розӣ шудам. Вай барои мо қисматҳои табиёти китоберо, ки онро «Китоб-уш-шифо» ном гузошт, оғоз кард. Пеш аз он вай китоби аввали «Қонун»-ро низ навишта буд ва онро гирд овард.

Ҳар шаб донишҷӯён дар хонаи ӯ чамъ мешуданд, ман қисмате аз «Шифо» мехондам ва дигаре⁴² аз китоби «Қонун» мехонд. Вақте ки мо вазифаи худро адо мекардем, навозандагон талаб мекард ва маҷлиси базм меоростанд. Мо ба ин кайфият машғул мешудем. Ба ҳамин дарсонӣ ва мутолиаи мо дар шабҳо мегузашт, чунки Шайх, бинобар он ки рӯзона дар хидмати амир буд, фурсате боқӣ надошт. Мо муддато бо ҳамин тартиб гузарондем.

Сипас, Шамсуддавла ба қониби Торам барои ҷанг кардан ба амири он ҷо ҳаракат кард. Дар ин замон дар наздикии Торам⁴³ касалии қулинҷ аз нав шиддат гирифт. Ин дафъа бемории ӯ хеле сахт буд ва аз сабаби парҳез накардан ва эътибор надодан ба суханони Шайх дардҳои дигар низ афзуд. Лашкариён аз аҳволлаш тарсиданд, ӯро ба Ҷамадон бозгáрдонданд, вайро бо тахти равон мебурданд, дар роҳ вафот кард.

Баъд аз вафоти Шамсуддавла писараш Самоуддавларо қонишини ӯ интихоб карданд ва ба вай аҳду паймон доданд. Сипоҳиён хостор шуданд, ки Шайх вазоратро қабул намояд. Аммо ӯ ин таклифро рад кард⁴⁴. Лекин Шайх пинҳонӣ ба Алоуддавла⁴⁵ мактубе навишт ва аз вай хостор шуд, ки ба хидматаш ба назди ӯ шавад. Шайх аз тарси душманон пинҳон шуда, дар хонаи Абуғолиби аттор⁴⁶ мезист.

Вақте ки Шайх дар хонаи Ғолиби Аттор пинҳон буд, ман аз вай хоҳиш кардам, ки китоби «Шифо»-ро навишта ба поён расонад. Вай Абуғолибро бихонд (фаръёд кард), аз ӯ коғазу даво талабид. Вай онҳоро овард. Шайх масъалаҳои асосиро, ки пешниҳоди онҳоро рехта буд ва тақрибан бист ҷузъ, ки ҳар кадом ҳашт варақ аст, ба дасти худ навишт. Ӯ дар зарфи ду рӯз тамоми масъаларо ба ягон маъҳазе муҷриат накарда, ба таври мукамал аз ёд ва аз дили худ менавишт. Сипас, ин ҷузъҳоро рӯ ба рӯ гузошта, ҳар кадоми онро аз нав мутолиа менамуд ва онро шарҳ меод. Ба ҳамин тариқ ӯ ҳар рӯз панҷоҳ варақ менавишт.

Шайх дар ин муддат ба ғайр аз китоби «Ҳайвонот ва наботот» тамоми табиёт ва илоҳиёти китоби «Шифо»-ро такмил дод. Баъд аз он ба навиштани «мантиқ» шуруъ карда, як қисмати ин китобро ҳам навишта буд, ки Тоҷулмалик⁴⁷ вайро ба номанависии пинҳонӣ бо Алоуддавла айбдор кард. Самоъуддавла фармуд, ки Шайхро дастгир карда, зиндонаш бикунанд. Пас аз ҷустуҷӯи бисъере, ба далолати яке аз душманони Шайх, ӯро аз хонаи Абуголиби Аттор дастгир намуда, ба қалъае, ки онро Фардҷон (Нардвон) мегӯянд, бурданд.

Шайх дар зиндони қалъаи Фардҷон дар хусуси шарҳи ҳоли худ қасидае навишт, ки як байти он чунин аст:

Духули фил-яқину камо туроҳ,
Ва кул-уш-шак фӣ амр ул-хуруҷ.

(Яъне: вучудам чунон ки мебинӣ яқине аст, вале хуруҷам комилан мавриди шакку тардид аст). Шайх дар муддати чаҳор моҳ дар он ҷо монд⁴⁸.

Сипас, Алоуддавла ба мақсади танбеҳ додан ба Тоҷулмалик (вазири Самоъуддавла) ба сӯи Ҳамадон лашкар кашида, он ҷоро гирифт. Тоҷумалик дар ин ҷанг шикаст хӯрд...

Сипас, Алоуддавла аз Ҳамадон бозгашт. Баъд аз муроҷиати Алоуддавла Тоҷулмалик ва Самоъуддавла аз Шайх узр хостанд ва ба Ҳамадон баргаштанд ва Шайхро низ бо худ оварданд ва дар хонаи яке аз бузургзодагон, ки аз дӯстони қадими ӯ буд, фуруд омад ва ба на-

виштани қисматҳои «мантиқ»-и «Шифо» саргарм шуд.

Шайх дар он қалъаи Фардҷон китоби «Алҳидоя» ва рисолаи «Ҳай ибни Яқзон» ва китоби «Қулинҷ»-ро навишта буд. Муддате ба ҳамин тариқ мегузашт.

Бо вучуди ин ки Тоҷулмалик дар ин миён ба Шайх ваъдаҳои некӯ меод, лекин вай ба ягон ваъдае боварӣ ва ҳавсала надошт, зеро ӯ аз тарафи одамони кинаҷӯ ва ҳатто фозилнамои Ҳамадон бисёр озорҳо дида буд, нисбат ба онҳо ва дастҳои ҳукумати он ҷо нафрати зиёде дошт.

Сипас, Шайх мавқеъро муносиб дида, худро ношинос карда, ман, Шайх, бародараш ва ду гулом ҷомаи сӯфиён пӯшида, берун шудем ва баъд аз ранҷу сахтиҳои бисёр, ки дар роҳ кашидем, ба Табарон⁴⁹, ба дарвозаи Исфаҳон расидем. Дӯстони Шайх ва надимони амир Алоуддавла⁵⁰ ва гурӯҳе аз шахсони мӯътабари ӯ моро пешвоз гирифтанд ва барои Шайх ҷомаҳои зебо ва аспҳои хосаи подшоҳӣ оварданд ва бо камоли иззату эҳтиром ба Исфаҳон оварда, дар маҳаллаи Кавингунбаз дар хонаи Убайдуллоҳ бини Бибӣ манзил гирифт. Хонаи ин шахс ба ҳадди мувофиқат зебо ва ороста гардида буд. Онҳо ба ниҳоятӣ эъзозу иқром барои Шайх ҳар чӣ лозим буд, ба ҷо оварданд.

Сипас, рӯзи дигар Алоуддавла⁵⁰ Шайхро ба қасри худ даъват кард, ӯро ба тавачҷӯҳ ва эҳтироми комил қабул карда шуд.

Алоуддавла қарор дод, ки ҳар шаби ҷумъа дар ҳузури ӯ барои гуфтугӯи илмӣ маҷлисе

тартиб диҳанд ва дар он маҷлис ҷамаи табақҳои гуногуни донишмандон даъват карда шаванд ва Шайх дар миёни онҳо ба он андозае буд, ки ҳеҷ кас дар дониш бо вай баробар шудан ҷуръате надошт.

Шайх дар он асно ба тамои қардани китоби «Шифо» саргарм шуд; чунончи, аз мантиқ ва маҷастӣ фориг шуд, Уқлидус ва аристоктичию мусикиро мухтасар карда, хубтар намурад ва дар ҳар қисмати аз китобҳои риёзӣ, масъалаҳои, ки ҳосили фикри ӯ буданд ва бад-он бештар эҳтиёҷ доранд, афзуд... ҳамчунин, дар охири маҷастӣ дар илми ҳайат чизҳои навишт, ки собиқ ҳеҷ касе бар онҳо мисол наёварда буд. Дар Уқлидус чанде шубҳае эрод кард ва дар аристоктиқӣ ҳосиятҳои некӯ ҳосил намуд ва дар мусиқӣ масъалаҳои афзуд, ки пешгузаштагон аз он гофил монда буданд.

Ба ҳамин тариқ «Китоб-уш-Шифо» ба як тартиби муайян ба охир расид.* Наботот ва ҳайвонро дар сола, ки Алоуддавла ба сӯи Шопур ҳаракат мекард, дар роҳ ба поён расонд. Ва ҳам дар он роҳ китоби «Наҷот»-ро⁵¹ таълиф кард.

Хуллас, Шайх шахси ҳоси Алоуддавла ва наздикони ӯ шуд. Вақте ки Алоуддавла барои хомӯш қардани фитнаву фасод ба сӯи Ҷамандон ҳаракат кард, Шайх низ ҳамроҳи ӯ рафт.

Як шаб дар пеши Алоуддавла суҳан дар бобати нуқсонҳои тақвими ҷорӣ, ки ба восити расадҳои қадим сохта шуда буд, ба миён

* Дар ин айём Шайх ба сини 40 расида буд.

омад ва амир ба Шайх фармон дод, ки ба расади ситорагон* машғул шавад. Амир ҳар чизе барои ин кор лозим буд, ба вай дод. Шайх ба ин кор сар кард ва маро талаб кард ва анҷоми ин корро ба ман супорид, то ин ки ҳама асбоб ва олоти лозимаро омода намоям. Вале ба сабаби машғулияти зиёди Шайх ва сафарҳои бисёрӣ ӯ ва дигар мамониатҳо ба такмил — анҷоми кори расад халал расид...

Шайх дар Исфаҳон китоби «Улой» («Донишномаи Улой»)ро навишт⁵².

Ман дар муддати бисту панҷ сол дар сӯҳбат ва хидмати ӯ будам; ҳар гоҳ вай дар ин муддат ягон китоби наве, ки ба дасташ бидиҳанд, ҳаргиз надидам, ки бо тартиб аз сар то охир бихонад. Балки ҷоҳои душвор ва масъалаҳои мушкили он китобро медид ва аз мутолиаи он масъалаҳои мушкил пай мебурд, ки нависандааш чӣ мегӯяд ва андозаву дараҷаи онро дар дониш мефаҳмид.

Рӯзе Шайх назди амир нишаста буд ва Абумансури Ҷабон⁵³ низ дар он маврид ҳозир буд. Дар он маҷлис дар бораи масъалаҳои илми забоншиносӣ (лугат) низ сухан пеш омад. Шайх дар ин масъала он чи медонист, баён кард. Абумансур рӯ ба Шайх намуда гуфт:

— Ту файласуф ва марди ҳақим ҳастӣ, аммо дар соҳаи лугат чизе нахондай. Бинобар ин мо аз гуфтаҳои ту розӣ ва хурсанд шуда наметавонем.

---

* Роҳ ва тариқи назар кардан, усули тартиби тақвим (календарӣ) дар замони гузашта.

Шайх аз ин гуна таъна озурда шуд. Баъд, ду сол ба хондани китобҳо оид ба лугат машгул шуд ва китоби «Таҳзиб-ул-лугат»-ро, ки аз китобҳои Абумансури Азҳарӣ⁵⁴ мебошад, аз Хуросон талабид ва боз дигар китобҳои оид ба лугатро ба даст овард ва тамоми онҳоро омӯхт. Пас, дар ин илм ҳам ба дараҷае расид, ки камтар касе ба он дараҷа расидааст.

Шайх се қасида суруд ва дар онҳо истилоҳоти ғариб (душворфаҳм)-ро кор фармуд ва пас аз он се китоб навишт, ки ҳар китоб аз чанд фасл иборат буд. Яке ба равиши китоби Ибн-ал-Амид⁵⁵, дигаре ба тарзи Собӣ⁵⁶ ва китоби сеюм ба тариқи Соҳиб бинни Ибод⁵⁷. Фармуд, ки онҳоро ба ҷилдҳои кӯҳна ҷилд кунанд. Сипас, он ҷилдҳоро назди Алоуддавла бурд, ки ба Абумансур нишон диҳад ва бигӯяд, ки онҳоро бо ин ҷилдҳо дар биёбон дар ҳангоми шикор ёфтам. Бигӯ, ки ин китобҳоро бо диққат назар кун ва мазмуни онро ба мо маълум кун, ки чист?

Сипас, Абумансури Ҷабон он китобҳоро гирифт ва бо диққат мутолиа кард, бисёр ибора ва маъсалаҳои он китоб бар вай мушкил намуд, дар ҳайрат монд.

Пас Шайх ба ӯ гуфт:

— Он чи ту аз ин китоб намедонӣ, барои ҳалли мушкилоти худ дар фалон китоби лугат, ки дар фалон мавзӯъ омадааст, ёфта менавонӣ. Баъд китобҳои маъруфе, ки дар илми лугат навиштаанд, ба вай гуфта дод, чунки Шайх он ибораҳоро аз он китобҳо ба хотир гирифта буд. Абумансур он лугатҳоро, ки

Шайх ба онҳо ишора карда буд, бе ҳеҷ гуфту-гӯ қабул намуд ва баъд донист, ки ин китобҳоро худи Шайх навишта будааст ва ҳар чӣ имрӯз пеши ӯ овардааст, натиҷаи он чиз аст, ки ду сол пеш Шайхро сарзаниш-таъна карда буд.

Баъд, Абумансур аз гуфтаҳояш хиҷолат кашада, аз Шайх узр хост.

Сипас, Шайх он чизе ки дар ин бора навишта буд, ба шакли китоби лугат дароварда, онро «Лисон-ул-араб» (забони араб) ном гузошт. Дар лугат монанди он ҳаргиз китобе нанавиштаанд. Лекин он китоб то замони вафоти Шайх покнавис нашуд⁵⁸ ва баъд аз он касе роҳе пайдо накард, ки онро ба тартиб оварад.

Шайх дар ҳоли беморӣ бисёр доруҳоро озмуда, онҳоро чамъ карда буд ва нияте дошт, ки ҳамаи онҳоро дар китоби «Қонун» илова кунад. Лекин гум шуданд...

Шайх китоби «Ал-Мухтасар»-ро дар илми мантиқ дар Гургон навишта буд. Ин ҳамон китобест, ки сипас онро дар огози китоби «Наҷот» ҷой додааст. Яки он китобро ба Шероз бурданд. Гурӯҳе аз олимону донишмандони он шаҳр дар бораи чанде аз мавзӯҳои он китоб дар шубҳаҳо афтоданд ва он шубҳаю эродҳои худро ба дафтаре навиштанд. Қозин Шероз, ки худ аз он гурӯҳ буд, он дафтарро бо мактубе назди Абулқосими Кирмонӣ... фиристод ва бо қосиди маҳсус ин матлабро равона карда, хоҳиш намуда буд, ки он ҷузвро бар Шайх арз намояд ва аз ӯ ҷавоб биталабад. Сипас шайх Абулқосим дар рӯзи тобистон наздики ғуруб-ғурушини офтоб назди Шайх омад. Номаи

хусусии қозии Шероз ва он дафтарро ба вай тақдим намуд. Шайх номаро бихонд, баъд ба вай баргашта дод ва дафтарро рӯ ба рӯи худ гузошт. Дар ҳоле ки аҳли маҷлис то бевақти бо ҳам дар гуфтугӯ буданд, Шайх бар рӯи дафтар менигарист. Сипас, Абулқосим берун рафт.

Шайхурраис маро фармуд, ки коғази сафед биёварам. Ман панҷ чузва (дафтар), ки ҳар кадоми онҳо аз даҳ варақ иборат буд... барояш бурдам. Баъд аз адои намози хуфтан Шайх шамъро пеш кашид ва фармуд, ки бода биёваранд. Маро ва бародарашро нишонд ва фармуд, ки май бихӯрем ва худ то нимӣ шаб ба навиштани ҷавобҳо ба он масъалаҳо машғул шуд... То он ки маро ва бародарашро хоб ғалаба кард. Баъд, ба мо иҷозат дод, ки биравем ва хоб кунем. Қариби бомдод касе дарро мекуфт. Ӯ фиристодаи Шайх буд, ки маро мехост. Ман бо шитоб назди Шайх рафтам. Ӯ рӯи ҷойнамоз нишаста буд ва дар баробараш он панҷ дафтар истода буд.

Пас ба ман гуфт:

— Ин дафтарҳоро гирифта ба назди Шайх Абулқосими Кирмонӣ бибар ва ба ӯ бигӯ, ки дар навиштани ҷавоби онҳо шитоб кардам, ки то рикобдор маътал нашавад.

Вақте ки ҷавоби он иштибоҳот ва эродҳоро ба Шайх Абулқосим бурда додам, онҳоро бо диққат мутолиа кард, бениҳоят дар тааҷҷуб монд. Пас, қосиди шерозиро талаб кард ва ӯро аз ин ҳол огоҳ намуд ва дафтарҳоро ба ӯ дод, то ба Шероз бозгардад. Ин воқеаи таърихӣ дар миёни мардум машҳур гардид.

Дар боби расадхона афзорхое сохта буд, ки пеш аз $\bar{u}$ набуд ва дар он бобат рисолае низ навишт. Ман ҳашт сол дар сохтмони расадхона вақт сарф кардам...

Шайх «Китоб-ул-инсоф»-ро навишт⁵⁹. Он рӯзе ки Султон Масъуд⁶⁰ (писари Маҳмуди Ғазнавӣ) шаҳри Исфаҳонро гирифт, лашкариёни вай хонаи Шайхро тороҷ карданд ва аз он ҷумла «Китоб-ул-инсоф» низ ба гонат рафт ва аз он пас касе огоҳ нашуд.

Шайх нерӯ (қудрат)-и бисъёр солим дошт... Дар сиришти $\bar{u}$ сустӣ ва мондашавӣ роҳ надошт. Дар ин бора ба вай гуфтанд...

Пас вай гуфт:

— Ба ман нируҳои берунӣ ва дарунӣ бисъёр додааст ва ман ба ҳаққи ҳар қудрате вафо мекунам...

Вай ба қудрати сиришти худ (мизоҷи худ) бисъёр боварӣ дошт, то ин ки Алоуддавла бо Тоши фаррош дар даромадгоҳи шаҳри Қараҷ (Қарх) ҷанг мекард, кораш ба ҷое расид, ки ба дарди қулинҷ (дарди рӯда) гирифтор шуд⁶¹. У барои доруву дармони худ шитоб кард, зеро метарсид, ки дар ин маврид (ҳолати ҷанг) онро дафъ карда натавониста, ба дасти душман наафтад. Дар як рӯз ҳашт бор худро ҳуқна (клизма) кард. Сипас яке аз рӯдаҳои $\bar{u}$ захмдор шуд... Бо ин ҳол вай маҷбур буд, ки бо Алоуддавла шитобон ба Эзаҷ⁶² биравад ва дар он ҷо дарди саръ, ки дунболаи бемории қулинҷ аст, дар вай пайдо шуд. Бо ин ҳама вай танҳо ба худаш тадбир меҷуст... ва худро ҳуқна мекард, ки бозмондаи қулинҷро аз байн бибарад.

Сипас, рӯзе фармуд, ки ду донг (0,2 грамм) тухми карафс (селдерей—гиёҳе) гирифта ба ҳуқна бирезанд, то боди қулинҷро бартараф намояд. Сипас, яке аз табибоне, ки барои даво кардани ӯ машғул буд, панҷ донг тухми карафс ба оби ҳуқна рехта ба кор бурд. Намедонам, ки корро ӯ қасдан кард ё ин ки саҳван карда буд, зеро ки ман бо вай набудам. Сипас, ба воситаи зиёдин ин тухми карафс ба шиддат исқол (хунравӣ) афзуд. Дар ин ҳангом митрудитус (mithradatus) барои дафъи саръ истеъмол мекард. Вале яке аз гуломонаш, ки ба мол ва ашъёҳои ӯ хиёнат карда ва аз оқубати кораш метарсид, ба он даво афъюни бисъёре омехта ба Шайх бурд ва вай хӯрд. Баъд, Шайхро бо ҳамон ҳол ба Исфаҳон бурданд ва ӯ аз паи тадбири худ шуд. У ба кулӣ аз қувват рафта буд, ҳатто наметавонист аз ҷояш бархезад. Бо вучуди ин худро муолиҷа мекард, то тавонист андак беҳбудие ҳосил кард ва бо ҳамин ҳол гоҳе ба ҳузури Алоуддавла мерафт. Аммо, бо ин ҳама беморӣ, парҳез намекард. Ҳар вақт ки беморӣ аз нав шиддат мегирифт, парҳез ба кор мебард.

Сипас, Алоуддавла ба Ҳамадон сафар кардан хост. Шайх низ бо ӯ ҳамроҳ рафт. Дар роҳ бемории ӯ шиддат гирифт ва муолиҷа намуданҳо суде набахшиданд. Вақте ки ба Ҳамадон расиданд, Шайх донист, ки қувваи ӯ аз байн рафтааст ва наметавонад беморию дафъ кунад. Пас аз доруву дармон кардани худ маънос шуд ва гуфт:

— Чорасозе ки бар бадани ман тадбир ме-

кард, акнун аз чора дидан бозмонда ва ба очи-
зии худ эътироф кардааст, пас, муолиҷа кар-
дан суде нахоҳад бахшид.

Сипас, чанд рӯз бо ҳамин ҳол монд. Ниҳо-
ят чашм аз дунё пӯшид. Вай ба ҷаҳон дар со-
ли 380 (980 м) омад, 57 сол зиндагӣ кард, дар
соли 428 (1037 м) дар Ҳамадон ба хокаш супо-
риданд...

Е Д О В А Р Й:

Дар хулосаи китоб номи 70 асари мукам-
мали устои хушро сабт намудааст.

Ба гуфтаи баъзе муаллифон⁶⁵ Абуалӣ ибни
Сино, ҳангоме ки дар бистари беморӣ меҳобид,
ин байтро такроран бар забон меронд (Мазму-
нан аз арабӣ):

Мурдему он чиро ки бо худ бурдем,
Ин аст, ки донистем, ки ҳеҷ надонистем.

РИСОЛАТ-УТ-ТАЙР

Эй бародарон, ҳақиқати хеш
фароҳам оваред (бишиносед) ва бояд,
ки барои якдигар парда аз рӯи
дил бардоред, то бепарда асрори
дарунии якдигар донед ва
сабаби камоли ҳамдигар
гардед.

Ҳеҷ кас ҳаст аз бародарони ман, ки чанде ба ман гӯш диҳад, то бар $\bar{u}$ аз қиссаи андӯҳи хеш бигӯям. Магар баъзе аз ин андӯҳҳои ман ба ширкати бародаронаи вай камтар шавад¹. Дӯстии ҳеҷ кас пок нагардад, то дӯстиро аз ошӯби ғам (кудурат) нигоҳ надорад. Чунин дӯсти холис аз кучо ёбам, ки дӯстиҳои ин рӯзгор мисли бозаргонӣ (савдогарӣ) шудааст, ки он вақт бари дӯсте шаванд, ки ҳоҷате падида ояд. Муруоти ин дӯст гузоранд, агар бениёзӣ—бе-эҳтиёҷӣ падида ояд. Истисно бародарии дӯстонаест, ки пайванди эшон аз қаробати осмонӣ буда... дилҳои якдигарро бо чашм нигаранд ва зангори шакку пиндор (гумон) аз асрори худ бардоранд...

Эй бародарон, ҳақиқати хеш фароҳам оваред (бишиносед) ва бояд, ки барои якдигар парда аз рӯи дил бардоред, то бепарда асрори дарунии якдигар донед ва сабаби камоли ҳамдигар гардед.

Эй бародарон, ҳақиқати хеш фароҳам оред (бишиносед) ва ботинҳои хеш ошкор кунед, чунонки хорпушт ботинҳои худро ба зуҳур оранд ва зоҳирҳои худ пинҳон кунанд...

Эй бародарон, ҳақиқат ҳамчунон аз пӯст берун оед, ки мор берун ояд² ва ҳамчунон ра-

---

* Рисолаи паррандагон

вед, ки мӯр меравад, то овози пой вай кас нашнавад... Пайваста дар парвоз бошед³ ва дар ҳеҷ ошъёна маскан нагиред, ки ҳамаи мурғонро аз ошъёнҳо гиранд. Агар боли парвоз надошта бошед, дар замин бичаҳед, то вақте ки ҷои худро иваз кунед. Ҷамчу шутурмурғ бошед, ки сангҷоеро гарм карда фуру баред ва аз ҳеҷ гуна душворӣ наҳаросед⁴ ва ҷамчун мурғи афсонавии Самандар дар миёни оташ бошед, то фардо оташ ба шумо газанд (таъсир) накунад ва ҷамчу шабпарак бошед, ки ба рӯз берун наёяд, ки беҳтарини мурғон он шабпарак аст, то аз дасти душманон эмин бошед.

Эй бародарони ҳақиқат, аблаҳтарини халқ он аст, ки... тамаъ дорад ва коҳилтарин он аст, ки аз камоли худ бозмонад!

Эй бародарон, ҳеҷ ҳайратангез набувад, агар фаришта рафтори хилофи ахлоқ накунад ва ё ҳайвон ё чорпой саворие коре бад кунад, чунки фаришта воситаи фасод надорад ва ҳайвон олати ақл надорад. Аммо ҳайратовар кори одаме аст, ки фармонбари худхоӣ нашавад ва худро ба нури ақл ғолиби ишратпарастӣ кунад ва ба иззати худой одаме, ки дар вақти майли ишрат худро устувор нигоҳ медорад, аз фаришта болотар меистад. Боз касе, ки гирифтори ишрат бувад, аз ҳайвон ҳам пасттар аст.

Акнун ба сари қисса биёем ва андӯҳи хеш шарҳ диҳед.

Бидонед, эй бародарони ҳақиқат, ки ҷамоате (гурӯҳе) сайёдон ба саҳро омаданд ва домҳо бигустурданд⁵ ва донҳо бипошиданд ва до-

му ниғаҳдорандаҳои дом ба пой карданд ва дар каппаҳои хошоқӣ пинҳон шуданд ва ман дар миёни галаи мурғон меомадам⁶. Чун моро бидиданд, сафири (овози тақлидии паррандагон) хуш мезаданд, ба дараҷае, ки моро ба гумон афканданд.

Бингаристем, ҷои форам ва хуш дидем ва саҳрои покиза ва тӯъмаи (хӯрдани) бисъёр дидем. Ҳеҷ гуна шакку шубҳа дар роҳи мо пеш наёмад ва ҳеҷ гуна тӯҳмат моро аз он қасд боз надошт.

Рӯй бад-он домгоҳ ниҳодем ва дар миёни дом афтодем. Чун нигоҳ кардем, ҳалқаҳои дом дар ҳалқаи (гулӯи) мо буд ва бандҳои домҳо бар пой мо буд ва нидои ҳаросу матарсҳо дар дида⁷. Мо ҳама қасди ҳаракат кардем, то магар аз ин бало наҷот ёбем, ҳарчанд бештар чунбидем, бандҳо сахттар буд⁸. Пас, дил бар ҳалоки тан биниҳодем ва бад-он ранҷ тан додем ва ҳар яке ба ранҷи хеш машғул шудем, парвон якдигар надоштем⁹.

Пас, рӯй ба ҷустани ҳиллае овардем, то ба ҷӣ илоҷ хештанро аз дом бираҳонем. Чанде бо ҳамин ҳол будем, то бар он хӯ (одат) кардем. Аввал расму одати хеш фаромӯш кардем ва бо ин бандҳо биёрамидем (ором гирифтем) ва ба тангии қафас тан дардодем.

Пас, рӯзе аз миёни ин бандҳо берун нигаристем, ҷамоатеро (гурӯҳеро) дидем аз ёрони худ сарҳо ва болҳо аз дом берун карда ва аз ин қафасҳои танг берун баромада ва оҳанги (қасди) паридан мекарданд¹⁰ ва ҳар якеро поре аз он поя ва домҳо бар пой монда буд¹¹, ки

онҳо эшонро аз паридан бозмедоштанд. Эшонро бо он банд вақт хуш буд¹².

Чун он бидидам, ибтидои кори хеш ва саломатии худ дар ҳаво ёдам омад¹³ ва он чи бо рӯзгори худ сохта будам ва бо ӯ улфат гирифта, бар ман мунағғас (ғамолуд) шуд. Хостам, то аз андӯх бимирам ё аз он ёдкарди дидори эшон ҷон аз ман ҷудо шавад¹⁴.

Пас, овоз додам эшонро ва зорӣ кардам, ки ба наздики ман оед ва маро дар ҳолати ҷустан нишондеҳи далел бошед. Бо ман дар ранҷ кашидан шарик бошед, ки душвории кори ман баробари ҷон кандан аст. Эшонро (ононро) фиреби сайёдон ёд омад, тарсиданд ва аз ман бирамиданд¹⁵. Савгандҳои ба дӯстии қадим ва сӯҳбате, ки ҳеҷ кудурат бад-ӯ роҳ наёфта буд, бидодам¹⁶. Ба он савганд шакку шубҳа аз дил нарафт ва ҳеҷ устуворӣ аз таҳи дил барои мувофиқату ҳамроҳӣ наёфтанд.

Ман дигарбора аҳдҳои қадим ёд кардам ва бечорагӣ арза кардам. Пас, пеши ман омаданд ва эшонро аз ҳолати худашон пурсидам, ки ба чӣ вақт халос ёфтанд ва бо он бақияи бандҳо чӣ тавр ором ёфтаанд?

Пас, бо ҳамон тариқе ки онҳо ҳиллаи худ карда буданд¹⁷, маро роҳнамоӣ карданд, то гардану боли худ аз дом берун кардам ва дари қафас боз карданд. Чун берун омадам, гуфтам:

— Ин банд аз пой ман бардоред.

Гуфтанд:

— Агар ин дар қудрати мо мебуд, аввал аз пой худ мебардоштем. Аз табиби бемор ка-

се доруву дармон наталабид ва агар ситонад ҳам, аз ӯ суде ҳосил нагардад.

Пас, ман бо эшон бипаридем. Эшон бо ман гуфтанд, ки моро дар пеш роҳҳои дароз аст ва манзилҳои сахмнок (душвор ва махуф (хавфнок), ки аз онҳо эмин будан мумкин нест. Ба мисли ин ҳолат бори дигар кор аз дасти мо биравад ва мо дигар бора ба он ҳолати аввал мубтало шавем. Пас, ранҷи тамомтарро бояд бардошт, то ки якбора аз ҷойҳои пурхавф берун гузарем ва баъд ба роҳи рост афтем¹⁸.

Он гоҳ миёни ду роҳ бигирифтем; водие буд бо обу гиёҳи хуш¹⁹. Мепарридем, то аз он домгоҳҳо даргузаштем ва ба сафири (садои шабеҳи овози мурғон) ҳеҷ сайёд боз нагаристем.

Ба сари кӯҳе расидем, бингаристем, дар пеши мо ҳашт кӯҳи дигар буд, ки чашми ҳеҷ бинанда аз баландӣ ба сари он кӯҳҳо намерасид²⁰. Пас, бо якдигар гуфтем, ки фуруд омадан шарт нест ва ҳеҷ амни тадбири он нест, ки ба саломат аз ин кӯҳҳо бигзарем, ки дар ҳар кӯҳе ҷамоатеанд, ки қасди мо доранд. Агар мо бад-эшон машғул шудем (шавем) ва ба хушии он неъматҳо ва нузҳати (покизагии) он ҷойҳо бимонем, ба сари ақба нарасем.

Пас, ранҷи бисъёр бардоштем, то бар шаш кӯҳ бигузаштем ва ба ҳафтум расидем.

Пас, баъзе гуфтанд, вақти осоиш аст, ки моро тоқати паридан нест ва аз душманон ва сайёдон дур афтодем ва низ масофате дароз омадем ва осоиши яксоата моро ба мақсад расонад ва агар бар ин бияфзоем, ҳалок шавем.

Пас, ба ин кӯҳ фуруд омадем²¹, бӯстонҳо

ороста дидем ва биноҳои некӯ ва кӯшқо (қасрҳо) ва дарахтони мевадор ва обҳои равон, чунонки наими (неъмат) ӯ дида меситад (чашмро мебурд) ва зебоии ӯ ақл аз тан ҷудо мекард²². Алҳонҳои (хониши) мурғоне, ки мисли ин нашунида будем ва бӯйҳое, ки ҳаргиз ба машоми мо аз хушӣ (зебӣ) нарасида буд.

Пас, аз он меваҳо ва обҳо бихӯрдем ва чандон мақом кардем, ки мондагӣ бияфкандем.

Пас, овоз баромад, ки қасди рафтан бояд кард, ки ҳеҷ амну тадбири эҳтиёт нест ва ҳеҷ ҳусн устувортар аз бадғумонӣ нест. Мондани мо бад-ин ҷой умр зоеъ кардан аст ва душманон бар асари (паи) мо ҳамеоянд ва хабарҳо мепурсанд.

Пас, то ба ҳаштум кӯҳ рафтем, ки аз баландӣ сараш ба осмон расида буд. Чун ба вай наздик расидем, алҳони (хониши) мурғоне шунидем, ки аз хушии он болҳои мо суст шуд ва меафтадем. Неъматҳои алвон (ранг ба ранг) дидем ва алҳонҳои (хонишҳои) гуногун, ки дидаҳо аз он мутаҳайир (дар ҳайрат) шуд. Суратҳо дидем, ки чашм аз ӯ бар натавонистем доштан. Фуруд омадем, бо мо лутфҳо карданд, ба неъматҳо, ки забони ҳеҷ кас шарҳу васфи он натавонад кард. Волии (ҳокими) он вилоят моро бо хештан густох гардонид ва инбисоте (хуши) падид омад. Уро бар ранҷи худ воқиф гардонидем ва шарҳи он чи бар мо гузашта буд, пеши вай бигуфтем, ранҷур шуд ва чунон вонамуд кард, ки ман бо шумо ба дил шарикам.

Пас гуфт:

— Дар паси ин кӯҳ шаҳре аст, ки Ҳазрат малики (шоҳи) он ҷост ва ҳар мазлуме, ки ба ҳазрати (назди) ӯ расид ва бар вай кори худро ҳавола кард, он зулму ранҷ аз вай бардорад. Ва аз сифати ӯ ҳар чи гуфтам, хато (кам) буд, ки вай афзун аз он бувад.

Пас, моро бад-ин сухан, ки аз вай шунидем, осоише ба дил падид омад ва бар ишорати ӯ қасди Ҳазрат кардем ва омадем, то бад-ин шаҳри ба фазо ва ҳазрати малик (шоҳ) нузул кардем. Худ пеш аз мо дидбони маликро хабар дода буд. Фармон берун омад, ки воридонро (дохилшудагонро) пеши хидмат оред!

Пас, моро бурданд, кӯшке (қасре) ва саҳне дидем, ки фароҳии он дар дидаи мо наёмада буд. Чун бигузаштем, ҳиҷобе (пардае) бардоштанд, саҳне дигар падид омад аз он хуштар ва фарохтар, чунонки саҳни аввал борик пиндоштем, ба изофагӣ ба ин саҳн.

Пас, ба ҳучра расидем, чун қадам дар ҳучра ниҳодем, аз дур нури ҷамоли малик падид омад. Дар он нур дидаҳо мутаҳайир шуда ва ақлҳо рамида (парешон) шуд ва беҳуш шудем.

Пас, ба лутфу марҳамат ақлҳои мо боз дод ва моро бар сухан гуфтан густох кард. Гилаго ва ранҷҳои худ пеши он малик бозгуфтем ва қисса шарҳ додем ва дархостем, то он бақияи банд аз пой боз дорад, то дар он ҳазрат ба хидмат бошем.

Пас, ҷавоб дод, ки банди пой шумо ҳамон кушояд, ки бастааст ва ман расуле (қосиде) бо шумо бифиристам, то эшонро маҷбур созад, то бандҳо аз пой шумо бардорад.

Ҳочибон бонг бароварданд, ки боз бояд гашт. Аз пеши малик бозгаштем ва акнун дар роҳем, бо расули малик ҳамеоем.

Баъзе дӯстони ман аз ман дархостанд, ки сифати ҳазрати малик бигӯй ва сифати зебой ва шукӯҳи ӯ. Агарчи бад-он натавонем расид, баъзе — мӯъҷаз бигӯем.

Бидонед, ки ҳар гоҳ, ки дар хотири худ ҷамоле тасаввур кунед, ки ҳеҷ зиштӣ—безебӣ бо ӯ наёмезад ва камоле, ки ҳеҷ нуқс перомуни ӯ нагардад, ӯро он ҷо ёбед. Ҳама ҷамолҳо ба ҳақиқат ӯрост, гоҳи некӯӣ ҳама рӯяст ва гоҳи ҷуд (саховат) ҳама даст аст. Ҳар кӣ хидмати ӯ кард, саодати абад ёфт ва ҳар кӣ аз ӯ ҳазар карда бошад, гунаҳкор шавад...

Басо дӯстон, ки чун ин қиссаи ман бишнавад, гӯяд: Пиндорам туро парӣ ранҷа медорад, ё дев дар ту тасарруф кардааст. Ба худой, ки ту напаридӣ, балки ақли ту парид ва туро сайд накарданд, балки хиради туро сайд карданд. Одамӣ кай барини мурғ сухан гуфт? Гӯй, ки сафро (норасоӣ) бар мизоҷи ту голиб шудааст, ё хушкӣ ба димоғи ту роҳ ёфтааст. Бояд, ки табиҳи афтимун²³ хӯрӣ ва ба гармоба равӣ ва оби хуш бар сар резӣ ва пайваста нилуфар (савсани обӣ) дар таомҳо афканӣ ва аз бедорӣ дур бошӣ ва андешаҳо кам кунӣ, ки пеш аз ин туро оқилу бохирад дидем ва худой бар мо гувоҳ аст, ки мо ранҷурем аз ҷиҳати ту ва аз халале, ки ба ту роҳ ёфтааст.

Чун бисёр гуфтанд ва чун андак пазируфтем ва бадтарини суханҳо он аст, ки зоеъ шавад ва бе асар монад...

ҲАЙ ИБНИ ЯҚЗОН

*Номи ман «Зинда» аст ва
писари «Бедорам» ва пешаи ман
саёҳат кардан ва гирди ҷаҳон
гардидан аст, то ҳамаи ҳолатҳои
ҷаҳонро бидонам.*

Ибни Сино.

Он гоҳ, ки дар шаҳри худ будам, маро иттифоқ афтод рӯзе бо ёрони хеш ба сайргоҳе, ки гирди он шаҳр буд, берун шудам. Пас, ҳангоме ки мо дар он ҷо мегардидем ва гирд мегаштем, пире аз дур падид омад, зебо, нокиза (нуронӣ) ва солхӯрда ва рӯзгори дароз бар ӯ баромада, ки устухонаш ҳеҷ суст нашуда ва андомаш низ ҳеҷ табоҳ нашуда буд. Дар вай ба ҷуз шукӯҳи пирӣ дигар ҳеҷ нишони пирӣ дида намешуд.

Вақте ки ин пирро дидам, орзуманд гаштам бо вай ҳамсӯҳбат бошам, дар дилам майле бархост, ки бо вай наздик шавам ва ба назди вай омаду шуд кунам. Пас, бо рафиқони хеш ба сӯи ӯ шудам. Вақте ки наздики вай расидам, ӯ пеш аз мо ибтидои салом додан кард ва суханҳои дилпазир гуфт. Бисъёр суханҳо бо якдигар ҳамегуфтем ва сухани мо бад-он ҷо расид, ки аз ӯ ҳолу аҳвол пурсидам ва дархостам, ки то ба ман аз пеша ва ному насаб, шаҳру маъвои худ бигӯяд.

Вай гуфт, ки:

— Номи ман «Зинда» аст ва писари «Бедорам» ва шаҳри ман Байтулмақаддас аст ва пешаи ман саёҳат кардан ва гирди ҷаҳон гардидан аст, то ҳамаи ҳолатҳои ҷаҳонро бидо-

---

• Зинда писари Бедор

нам. Дар ҳангоми ин сайру саёҳат рӯи ман ба сӯи падар аст ва вай зинда аст ва ман ҳамаи илмҳоро аз ӯ омӯхтам ва калиди ҳамаи илмҳоро вай ба ман додааст. Ва роҳҳое, ки дар гирди ҷаҳон рафтани ҳаст, маро вай нишон додааст, то аз гардиши ман ба гирди ҷаҳон он чи дар пеши ман ниҳон аст, ошкор гардад.

Дере бо он пир аз ҳама масъалаҳо гуфтугӯ мекардам ва аз вай илмҳои душвор ҳамепурсидам ва аз вай хостам, ки ба ман роҳи донишҳо нишон диҳад. Ниҳоят, аз он ҷо ба илми фаросат¹ расидем. Пас, андар он илм ростфаросатни вай ва тездидорию вайро дида дар таҷҷуб бимондам, зеро вақте ки ба илми фаросат расидем ва сухане аз он оғоз намуд, гуфт ки:

— Илми фаросат аз он илмҳо аст, ки қондаи он ба нақд аст ва манфиати вай дар он аст, ки ин илм ҳар касе он чи аз феълу атвор пинҳон дорад, туро падидор кунанд, аз барои он ки ту ё бар вай бипайвандӣ ва ё аз вай дур шавӣ. Ва чун туро бар роҳи рост бидоранд ва бад-он раҳонанд, некӯкор гардӣ ва пок шавӣ. Ва агар фиребгарӣ, туро фиреб диҳад, фирефта шавӣ. Ва ин ёроне, ки гирдогирди туро гирифта, аз ту чудо нестанд, ёрони² баданд. Ва бим аст, ки туро гумроҳ кунанд ва ба банди онҳо андар монӣ. Аз бадии онҳо туро ҳалолӣ ва покӣ нигоҳ хоҳад дошт.

Аммо ин ёр, ки пешрави ту аст ва андар пеши ту истодааст, дурӯғзан ва беҳудагӯ аст ва ботилҳо ба ҳам оранда аст. Ҷ, офарандаи ботилҳо, туро хабарҳое орад, ки ту аз ӯ нахос-

та бошӣ ва аз ӯ напурсида ва хабари ростро бо дурӯғ баромезад ва ҳақро ба ботил палид кунад; пас, вай ҷосус ва дидбон аст. Хабарӣ он чизҳое, ки ба ту пинҳон аст, ба сабаби вай бидонӣ ва ба василаи вай ҳолҳои он чизҳо ба ту хоҳад расид. Ту танҳо ба роҳи ҷудо кардани ҳақро аз ботил ва баргузидани ростиро аз миёни дурӯғаш ва ошкор кардани дурусташиро аз хато санҷида метавонӣ, туро дигар ҷорое нест. Гоҳ бахт туро даст гирад ва аз роҳи гумроҳон туро дур кунад ва гоҳ аз хабарҳои ӯ ҳайрон ва саргашта бимонӣ ва гоҳ бувад, ки гувоҳон бо макру ҳила туро фирефта ва мағрур кунанд.

заҳас

Аммо ин ёр, ки³ бар дасти ростӣ туст, аблаҳе аст ва нопокдор. Ҳар ёр ки биёшӯбад, насиҳат напазирад ва панд доданаши суд надорад ва бо вай нармирафтор кардан ошуфтагиширо кам накунад. Гӯё ки оташ андар ҳезуми хушк афтадааст ё оби бисъёр аст аз болон баланд фуруд ояд ва ё уштири маст аст ва ё шери бачакуш.

широғаст

Аммо мана ин ёр⁴, ки бар дасти чапи ту аст, чиркину залил ва бисъёр шаҳватпараст аст. Ҳеч чиз ба ҷуз хок шиками вайро пур накунад, гуруснагиширо ба ғайр аз гили кулӯҳ бартараф нахоҳад кард; ӯ беандоза ҳарис, ҷашанда ва лесанда аст. Гӯё хук аст, ки гурусна кунонда ва баъда андар миёни палидӣ гузошта шудааст.

Эй мискин, туро бад-ин ёрон чунон бастанд, ки аз онон ҷудо натавонӣ шуд, магар ки ба шаҳри дур аз ватан равӣ, ки онон он ҷо

омада натавонанд, валекин акнун вақти аз ватан дур шудан нест ва бад-он шаҳр натвонӣ рафт ва аз онон натавонӣ гусаста ва аз дасти онон натавонӣ халос шудан. Бояд чунон кунӣ, ки дасти ту аз онҳо тавонотар ва қудрати ту баландтар аз қудрати онон бошад; маҳори худро ба дасти онҳо мадеҳ ва ба онҳо гардан манех, бо тадбири некӯ андар кори онон машгул шав, то ононро ба роҳи рост бадар оӣ, зеро ки ту зӯр бошӣ, ононро фармонбардори хеш кунӣ ва онон туро водорӣ натавонанд кардан... Дар кори ин ёрон ва рафиқони ту чора ва тадбири некӯ он аст, ки бар сари ин хушомадгӯи дамзан хуб боз занӣ ва бадхӯи гарданкашро биёромӣ.

Аммо, нигар ин дурӯғзани ёфагӯӣ то ба ту тавба ва қавли дурусти қавӣ наёрад, бад-ӯ рағбати мудом ва сухани вайро устувор машумор... Пас, то паймони устувор надихад, суханонашро напазир, аммо чунон макун, ки ба сухани вай ҳеч гӯш макунӣ ва он чи вай хабарҳои рост бо дурӯғ омехта орад, нашнави, зеро чизе андар миён гум накунӣ, бояд ҳақиқати онро пазируфт ва нигоҳ дошт.

Пас, вақте ки он пирамард аз ҳоли ин ёрон бигуфт ва васфи онон кард, суханони ӯ маро бисъёр дилпазир омад ва бидонистам, ки ӯ рост мегӯяд, чунки вақте дигарбора ба озмоиши онон машгул шудам ва андар кори онон назар кардам, он чи вай аз ҳолҳои ин рафиқон ба ман гуфт, ҳама дуруст буд. Чун аз дасти онон бисъёр душвориҳо кашидам, дар ин кашмакашӣ гоҳ дасти ман боло буд бар онон ва

гоҳ дасти онон бар ман; то он гоҳ, ки аз онҳо чудо шавам... ҳамехоҳам бо ин ёрони наку ҳамсоягӣ кардан ва омехтан.

Аз он пирамард хостам, ки ба ман роҳнамоӣ намояд ба саёҳат кардан ва сафар намудан; ончунон саёҳат, ки вай кунад...

Он пир гуфт:

— Ту ва он ки ба ту монанд, инчунин саёҳат, ки ман мекунам, натавонед кардан, зеро то некбахтиат ёфт шуда, аз ин ёрон чудо нагардӣ. Шуморо аз чунин саёҳат кардан боздоштаанд ва он роҳ ба шумо баста. Ҳоло вақти он чудо шудан нест, вайро вақте аст маълум, ки ту пеш аз он вақт аз онҳо чудо натавонӣ шудан. Пас, акнун ноилоҷ гоҳе саёҳат кунӣ ва гоҳ бо ин ёрон омезиш кунӣ. Ҳар боре ки орзуи саёҳат кардан кунӣ, ман бо ту ҳамроҳӣ кунам ва ту аз онҳо чудо шавӣ. Ҳар бор ту онҳоро орзу кунӣ ва назди онон шавӣ, бояд аз ман чудо шавӣ, то он вақте ки ба тамом аз онҳо баргардӣ.

Сухани ман бо вай он ҷо анҷомид, ки аз ӯ ҳоли иқлиме, ки вай он ҷо расидааст ва онро бо илм дарёфтааст ва хабари он шунидааст, пурсидам. Вай гуфт:

Ҳадду ҳудуди замин сето⁵ аст: яке он аст, ки андар миёни машриқу мағриб⁶ аст. Ҳақиқати ин ҳад маълум ва аз вай батамом бохабаранд ва аз ҷойҳои аҷоиб ва ғароиб дар ин иқлим ҳаст, ба шумо расидааст. Ду чизи дигар бисъёр аҷоиб аст. Яке сипаси мағриб аст ва дигаре аз он сӯи машриқ⁷. Дар ҳар яке аз ин ду ҳад (ҳудуд) ҷойгоҳе аст. Миёни ин олам

ва он ҳад банде аст боздоранда, ки ҳар ки бад-он ҷой натавон расидан ва аз он ҷо натавон гузаштан. Аз он ҳад ҳамон мардумон мегузанд, ки қувват ва тавонони бартар аз он ҷо дошта бошанд. Ба даст овардани ин қувват он чи суд дорад, он аст, ки дар оби равони чашмаи зиндагонӣ сару тан бишӯяд. Ҳар ёри саҳаткунандаро⁸ бад-он чашма роҳ намояд, ба оби он чашма таҳорат карда ва аз оби хушу ширини он бихӯрад⁹, дар андоми вай қуввате падида ояд, ки бад-он қувват биёбонҳои дароз бигзарад, дар зери оби даръёи Мухит¹⁰ фуру нашавад, бе ранҷ ба кӯҳи Қоф¹¹ пайвастан гардад ва забонияи¹² ўро ба муғокҳои дӯзах натавон афкандан. *↓ ёри онҳо*

Ўро гуфтам:

— Маро шарҳи ин чашма бештар бикун.

Гуфт:

— Ту шунидаӣ ва ба ту маълум аст ҳоли торикӣ¹³, ки ба наздики қутб аст. Офтоб ҳар сола ба ӯ дар вақти маълум бошад: ҳар кӣ ба миёни он торикӣ дарояд ва аз душвориҳои ба дарун шудан сар натобад, ба фароҳии беканор расад, ки оғанда аз рӯшноӣ аст. Нахустин чизе, ки бад-ӯ падида ояд, чашмаи равон¹⁴ бувад. Обаш дар ҷӯе шавад, ки бар баландӣ ҳаме равад. Ҳар кӣ бад-он сару тан бишӯяд, сабук гардад, то бар сари об биравад, гарқа нашавад ва бар сари кӯҳҳои баланд¹⁵ бе ранҷиш боло шавад, ниҳоят аз он ҷо пайке аз он ду ҳудуд расад, ки аз ин олам ҷудо шудаанд.

Гуфтам:

— Аз ҳади мағриб ба ман огоҳӣ бидеҳ, ки мағриб ба шаҳрҳои мо наздиктар аст.

Вай гуфт:

— Дар ҷое аз мағриб дуртар даръе аст бузург ва гарм. Уро андар номаи худой¹⁶ «чашмаи гарм»¹⁷ номидааст. Офтоб ба наздики вай фуру ояд¹⁸ ва рудҳое, ки бад-ин даръе меоянд, аз заmine бисъер вайрон хезанд, ки канораш нопадид аст ва фарохие ҳаст, ки ҳеҷ кас онро натавон донистан. Ободкунандагони замини он мусофирон¹⁹ (ғарибонанд ки) аз дигар мамлакатҳо оянд, бар рӯи он замин торикӣ пӯшидааст. Он гоҳ, ки офтоб фуру шуд, касони бад-он замин шуда поре рӯшной ба даст оранд²⁰. Замини он ҷо шӯристон аст. Ҳар бор ки гурӯҳе бад-он замин ҷой гиранд, обод кунанд. Аммо ононро нахоҳад ва ононро аз он ҷо дур кунанд, ба ҷои онон дигарон биёянд. Вақте ки онон ободонӣ кунанд, нобуд шаванд, вақте биноҳо созанд, биафтад²¹. Дар миёни одамони он дом ҷангу ситеза аст. Ҳар гурӯҳе ки бар дигаре галаба намояд, хонумони ононро бигиранд ва ононро аз он ҷо берун кунанд. Онон хоҳанд, ки он ҷо ором бимонанд, вале натавонанд. Чунин аст одати онон, ки аз ин наёсоянд.

Бад-ин замин ҳар гуна ҷонварон ва рӯяндагон оянд, валекин вақте ки дар он ором ёбанд ва дар гиёҳаш бичаранд ва обаш бинӯшанд, бар онҳо чизҳое падид ояд, ки ба сураи онҳо монанд надоранд. Мардумоне бинӣ, ки пӯсти чорпоён бипӯшанд ва бари вай гиёҳ рӯяд. Ва холи дигар чизҳо ва гунаҳо ҳамин зайл бувад. Ин пораи замин ҷои бисъер хароб ва

шӯристон аст ва ин замин ба фитнаву ғавғоҳо, хусумат ва қорзор оғанда аст, агар некӯиро бихоҳад ба орият аз ҷойҳои дур ба даст орад.

Боз мегӯяд:

— Миёни замин ва замини шумо дигар заминҳое²² ҳаст, валекин аз он сӯи ин иқлим, ки бунъеди осмон аст, замин низ ҳаст, ки бо чанд чизе бад-ин замин монанд аст:

Яке он ки вай дашт аст ва дар он ҷо ба ҷуз мусофирон (ғарибон), ки аз ҷойҳои дур омадаанд, дигар касе нест.

Дигар он ки агарчи он ҷойгоҳ ба равзани рӯшноӣ, ки гуфта будем, наздиктар аст, лекин рӯшноӣ ба ин ҷо аз ҷои бисъер ақоибе омадааст.

Дигар ин ки ин ҷой бунъеди осмонҳост²³, чунон ки он ҷои пешин бунъеди замин ва қароргоҳи вай аст, лекин ободонӣ андар ин замин пойдор аст ва дар миёни он ғарибон (мусофироне ки) ба он ҷо омадаанд ва ҷой гирифтаанд, ҷангу низоъ нест ва хонумони якдигариро ба ситам нагиранд, ҳар яке аз гурӯҳи мардуми он ҷо ҷое бунъед кардаанд, ки дигаре бар ӯ болодастӣ накунад²⁴.

Боз гӯяд ки:

— Ба наздиктарин ободии ин замин ҷойгоҳе аст, ки мардумони он ҷо нишаста хурдтани чобук буда, нӯҳ шаҳр доранд.

Дар паси ин ҷойгоҳ подшоҳе аст, ки мардумони он подшоҳӣ хурдтантаранд²⁵, онҳо аз дигарон пештар ва гаронравтаранд ва дабирӣ (нависандагӣ), мунаҷҷимӣ ва тилимоту найранҷот (найрангтарӣ) дӯст доранд, дар пеша

ва ҳунарҳои нафис моҳиранд ва даҳ шаҳр доранд.

Паси он боз подшоҳие аст, ки мардумони вай ниҳоят дараҷа некӯрӯянд ва нишоту тараб (шодӣ) қардан дӯст доранд, аз андӯҳ дуранд, рудҳои хушнаво доранд ва сурудҳои бисёр донанд. Зане бар эшон подшоҳ²⁶ аст ва бар некӣ қардан одат қардаанд, ҳар бор ки бадӣ бишнавад, аз он бигрезанд, шаҳрҳои онҳо шаҳр аст.

Сипаси ин шоҳе аст, ки мардумонаш ба тан бузурганд ва рӯи некӯ доранд. Ошноӣ бо онон аз дур хуш аст²⁷, наздик шудан ба онҳо душвор ва ранҷнок аст. Шаҳрашон панҷ шаҳр аст.

Сипаси ин подшоҳие аст, ки андар он замин гурӯҳҳои нишинанд, ки забунӣ кунанд, хун рехтан ва куштан ва дасту пой буридан дӯст доранд²⁸, шодию бозӣ писанди онҳост. Подшоҳи онон бар бадӣ қардан ва куштан шефта аст. Гӯянд, ки ба он маликаи накӯрӯӣ, ки пеш аз ин гуфтем, ошиқ аст. Шаҳрҳои онон ҳашт шаҳр аст.

Сипаси ин подшоҳие аст²⁹ бузург, мардумони он ниҳоятдараҷа парҳезқору порсо, дорони адлу ҳикмат ҳастанд. Ба ҳар қанори ҷаҳон некӣ фиристода ва ба ҳар қасе хоҳ дуранд, хоҳ наздик, хоҳ шиносанд ва хоҳ нашиносанд, меҳрубон ва некӯкор буда, ҳамаи онон некӯрӯянд. Шаҳрҳои онон ҳашт шаҳр аст.

Сипаси ин подшоҳие³⁰ аст ҷойгоҳи қасони дурандеш буда ва ба ҳеч қас бадӣ қардан майлу рағбат надоранд. Агар ба некӣ рағбат намоянд, бағоятдараҷа некӣ кунанд, агар бадӣ

кунанд, сабуккорӣ накунанд, балки чун зиракони ботадбир чорасозӣ кунанд ва шитоб накунанд ва аз диранг даст бознадоранд. Шаҳрҳои онон ҳашт аст.

Паси ин подшоҳие аст, бузург ва беканора ва ободкунонаш бисъёранд, лекин мардумони он дар шаҳрҳо нанишинанд, биёбонгарданд. Замини онон ҳамин аст ва дар ӯ афзудани нест ва ӯро ба дувоздаҳ³¹ пора чудо кардаанд. Дар ӯ бисту ҳашт манзилгоҳ аст ва ҳеҷ гурӯҳе ба хонумони дигар нанишинанд, лекин ба-ногоҳ ягон аз гурӯҳ аз ҷои хеш берун тавонад, пас ба ҷои он дигарон ба шитоб оянд. Мардумони дигар подшоҳӣ бад-ин замин ба мусофирӣ оянд ва андар ин замин бигарданд.

Сипаси ин ҷой подшоҳие аст, ки то бад-ин вақт канораҳои онро касе надида ва бад-ӯ нарасидааст. Дар он ҷо ҳеҷ шаҳру деҳ нест, ба он ҷо касе ки ба чашми сар бишояд дидан, маъво надорад. Ободикунандагонаш фариштагон³²—рӯҳониёнанд. Дар он ҷой ҳеҷ мардум ҷой нагирад ва он ҷо нарасад, аз он ҷо танҳо бар он касҳо ки зери ононанд (тобеи онанд), фармон фуру ояд (фармон бирасад). Паси он ҷой ободонӣ нест. Пас, ба онҳо олам аз дасти чап, ки вай мағриб аст, заминро осмони ин ду иқлим пайваста аст.

Вақте ки аз ин ҷой ба сӯи машриқ рӯй ниҳӣ, нахуст иқлиме падида ояд, ки андар ӯ ободикун—на одам, на дарахт ва на аз санг нест. Балки саҳрост фарох ва дарьее пуроб ва бодҳое истода ва оташ пароканда³³. Вақте ки аз ин ҷо мегузарӣ ба ҷое расӣ, ки дар он ҷо кӯҳ-

ҳои баланд, ҷӯйҳои равон, бодҳои ҷунбон ва абрҳои боронбор мавҷуд аст. Дар ин ҷо зару сим ва аз ҳамаи гавҳарҳои қиматбаҳо ва камбаҳо хоҳӣ ёфт, валекин андар ӯ ҳеч рӯянда наёбӣ. Вақте аз ин ҷо бигзарӣ, ба ҷое расӣ, ки бад-он чизҳо, ки ёд кардем, пур аст. Ба ғайри он дар он ҷо ҳар гуна гиёҳҳо ва дарахтҳои боровар ва бебор, донадору тухмдор ёбӣ, валекин андар ӯ ҳеч гуна аз ҷонварони овозхон наёбӣ. Аз он ҷо гузашта ба ҷое расӣ, ки андар ӯ он чи гуфтем, ҳама ҳаст ва низ ҷонварони гуногун: шиноқунанда ва хазандағони ногӯё, паррандағони парвозқунанда ва ҳама гуна аз зояндагон ва насли офарандагон ёбӣ. Валекин дар он ҷо мардум набувад³⁴. Пас аз он он ҷӣ дар ин ҷоҳо дидӣ, шунидӣ ва ҳолҳои онҳо донистӣ бад-ин олами худ расӣ (баргардӣ).

Вақте сӯи машриқ шавӣ, офтобро ёбӣ (бинӣ), ки аз миёни ду деве бар ҳамеояд, зеро ки девро ду шох аст: яке паррон ва дигаре равон (раванда)³⁵ ва ин гурӯҳ, ки равонанд, ду қабилаанд. Яке қабилае ба даррандагон монанд ва дигар қабилае ба чорпоён³⁶ ва миёни онон ҳамеша корзор аст. Ин ҳар ду қабила бар дасти чап—мағрибанд ва он девон, ки парронанд, бар дасти рост—машриқанд³⁷. Ҳамаи онҳо бар як офариниш наанд, балки гӯё ки ҳар кадоми онҳо офаринише нодир ва ҷудоғона аст. Баъзе аз онон аз ду офариниш, дигаре аз се ва баъзе аз эшон аз чаҳор офариниш иборат мебошанд³⁸. Чунон ки мардуме паррон ва море ки сараш ба сари хук монанд ва ё яке нимаи офаринише ва дигаре поре аз офаринише чун ин-

сон; ё ин ки кафи дасте ба инсон ва дигаре чузъи андомаш аз чузъи дигар ҷонварон иборат аст³⁹. Ин суратҳои дарҳамшударо, ки ни-горгарон (суратгарон) бингоранд, шояд аз он ҷо оварда бошанд. Он ки бар ин иқлим галаба кардааст, панҷ кӯи соҳибхабарон сохтааст⁴⁰ ва ин кӯйҳоро салоҳгоҳи подшоҳии хеш кардааст ва дар он ҷо салоҳдорон ба пой кардааст, то ин ки ҳар кӣ аз ин олам ба он ҷо расад, даст гирандаш ва он чизҳо, ки бо эшон бувад, нигоҳ доранд ва асиронро ба меҳтари ин панҷ соҳибхабарон, ки бар дарвозаи иқлим истодаанд, супоранд ва ин чизҳо ки бо эшон бувад, дар номае печида ва мӯҳр барниҳода бувад, ки бибояд расонидан, аммо онро дар-бонон надонанд, ки дар он нома чӣ чиз аст⁴¹, балки вай—он номаро ба хазинадоре супорад, то вай ба малик—подшоҳ арза кунад. Аммо асирро хазинадор⁴² нигоҳ дорад. Ва аммо чизҳоро хазинадори дигар нигоҳ дорад⁴³. Ҳар бор, ки ғайр аз онҳо гурӯҳи дигар аз мардумон ва ҷонварон аз олами шумо асир кунанд, аз миёни онон чизҳое дигар, ки ё бо онҳо омехта ва ё поре аз онҳо мебошанд, падида оранд.

Мумкин аст гурӯҳе мардумон аз ин ду шохӣ девон сафар кунанд ва ба иқлими шумо оянд ва аз роҳи нафси мардумон то ба миёни дили эшон расанд.

Аммо яке аз он шох, ки ба даррандагон монанд буда, гӯши он ба мардум аст, то андак аз мардум озоре ояд, пас онро бичунбонад ва корҳои бад: куштани андомҳо буридан ва озурдаву ранҷ намуданро ба вай биёрояд ва

дар дилаш кина, ситаму забунӣ—пастӣ карданро бипарваронад.

Аммо шохи дигар аз он шохи дугона аст, ҳамеша мехоҳад, ки зиштиҳо намудан ва корҳои ношоистаро ба дили мардум ба некӯ нишон диҳад ва ба он орзуманд гардонад ва ҳатто бар китфаш савор шудааст, то ўро бад-он сӯ кашад. Аммо ин шохи паррон ҳар чӣ набинанд, ба дурӯғӣ мардумро фиреб медиҳад ва назди вай он чӣ офарида буд, некӯ гардонад барои пурсидан ва андар дили мардум афканад, ки паси ин қаҳон қаҳоне дигар нест ва подшоҳи некӯ ва бадӣ ҳам нест ва ин қаҳонро офаридагор низ нест.

Аз ин ду шох девон гурӯҳеанд сипаси иқлиме — наздик ва ҳудудҳои иқлими шумоанд, ки он иқлимро фариштагон ободон кунанд ва мардумро аз бироҳии девон ҷудо кардани роҳи рост ёфтаанд (сохтаанд)...

Ҳар кӣ аз ин ҷой бигзарад ва ба иқлиме, ки сипаси ин мебошад, ояд, ба иқлимҳои фариштагон дарун (дохил) шавад. Аз он иқлимҳо он чи ба замин пайваستاаст, иқлиме аст, ки дар он ҷо фариштагони заминӣ нишинанд. Эшон (онҳо) ду гурӯҳанд: гурӯҳе ба дасти рост нишастаанд ва эшон доноёнанд ва фармоёндагон (фармондиҳандагон) ва баробари эшон фармонбардорон ва коркунон. Ин ҳар ду гурӯҳ гоҳе ба зер, ба иқлими мардумон ва париён фуру оянд ва гоҳ ба осмон ҳамроғӯш шаванд. Гӯянд ин ду фаришта, ки бар одамон муваккаланд (касе ўҳдадори анҷоми амре бошад), яке бар дасти рост ва дигаре бар дасти чап бошанд, «ҳифзат

ва киром—ал-котибайн⁴⁴» гӯянд. Он ки бар дасти рост аст, аз фармояндагон буда ва тариқи навиштани аъмоли инсонро мефармояд ва он ки бар дасти чап аст, аз коркунон буда, навиштани аъмоли инсонро ўҳда дорад⁴⁵.

Ҳар кӣ ўро роҳ диҳад, то аз ин иқлим даргузарад ва ба гузаштани он ёрӣ кунанд, сипаси осмонҳо раҳ ёбад ва дар он ҷо офаридаҳои пешинро бинад. Эшонро подшоҳие аст ягона ва ҳама фармонбардори ў мебошанд. Нахустин ҳаде аз ҳадҳои он ҷо ободон аст ва ходимоне аз ходимони он подшоҳ бузургтар дорад, ки ҳамеша ба кори хайр машғуланд. Онҳо мардумони порсо (парҳезкор) буда, ба бисъёр хўрдан нагироянд ва инчунин шаҳватпарастӣ, ситамгарӣ ва ба ҳасаду танбалӣ (коҳилӣ) кардан майл накунанд. Онҳоро дар он ҷо муваккал кардаанд, ки кишваре аз ин подшоҳиро ободон кунанд, дар огушта кардани гили он ҷойҳо ранги бисъёр бурдаанд. Аз ин рӯ гили он ҷо чунон огушта шудааст, ки бад-ин гил иқлимҳои шумо монанд нест. Биноҳои онҳо аз булӯр, аз ёқут ва аз ҳама чизҳо, нобуд шудани он дертар бувад, пояндатар аст. Мардумони он ҷо умри дароз доранд ва маргро аз эшон дур кардаанд, то рӯзгори дароз намиранд. Кори онҳо ободон кардани қаламрави подшоҳӣ аст ва фармонбардорӣ.

Сипаси эшон гурӯҳеанд, ки ба подшоҳ омехтатаранд ва онҳоро ба подшоҳ хидмат кардан бидоштаанд, онҳоро ба кор фармудан хор накардаанд ва аз ин ҳолашон нигоҳ доштаанд ва писандида ба худ наздик намудаанд;

ки ҳатто дар иштирок кардан ба маҷлисҳои оли подшоҳӣ роҳ додаанд ва баҳраманд намудаанд...

Онҳо дар ниҳод бо тезхушӣ, ростӣ, чобуки ва накӯии том ба дидор ораста мебошанд. Ҳар кадоми онҳо дар ҳудуди ҷудогона ҷойгоҳи маълум сохтаанд ва мартабае пайдо карда, ки дар он ҷой ҳамбозӣ накунад (ҷафо накунад)...

Ҳар кӣ ҷузъи ӯст ё бартар аз ӯст, дилаш ба фурутар хуш аст. Яке аз эшон наздиктарини подшоҳ аст, ки ӯ падари онҳо⁴⁶ мебошад.

Дигарон ҳама фарзандон ва наберагони ваянд. Ба тавассути вай фармони подшоҳ ба онҳо мерасад. Аз хусусиятҳои аҷоибӣ онҳо он аст, ки пиру фартут нашавад (намешаванд) ва падарашон ҳарчанд аз ҷиҳати сол бештар аст, вале қавитар ва ҷавонрӯйтар аст. Ҳамаи эшон саҳронишинанд ва аз ҷою пӯшиш бениёзанд (эҳтиёҷ надоранд). Малик (подшоҳ) аз онҳо ҳам биёбонитар аст. Ҳар кӣ ӯро ба ягон асле мансуб донад, фиреб хӯрдааст. Ҳар кӣ ӯро «ба сазо биситоям» гӯядӣ хато кунад. Ҳеҷ кас дар васфи ӯ тавоно нест ва ӯро ба ҳеҷ чизе монанд натавон кардан. Ҳеҷ кас тамаъ надорад, ки ӯро ба чизе монанд тавонад кардан. ӯро андомҳои пора-пора нест, балки ҳамаи некӯии (зебой) рӯи ваянд, бахшиш карами дасти вай мебошад. Некӯии вай бар ҳама некӯиҳо афзунтар аст. Карами ӯ хор — кӯчак кунад ҳамаи карамҳоро. Агар касе, ки дар гирди ӯст, хоҳад ки ӯро хуб андеша кунад, аз интизорӣ чашми эшон фароз шавад ва ниҳоя-

ти ҳайронӣ аз он ҷо бозгардонад... Пиндорӣ, ки некӯии вай пардаи некӯии вай аст ва падид омадани вай сабаби нопадидии вай аст ва ошкор шудани вай сабаби пинҳон шудани вай аст; чунон ки офтоб агарчанд андаке пинҳон шавад, бисъёр шавад. Ва вақте ки тамои пайдо шуд, дар парда шавад. Пас, равшании вай пардаи равшании (нури) вай аст. Ин подшоҳ ба касҳои (одамони) хеш падид ояд ва бар онон ба дидани худ бахилӣ накунад. Онҳое, ки ўро натавон дидан (дидан наметавонанд), аз камқувватии фаҳмиши худи онҳост. Вай некӯикунанда ва атодиҳанда аст. Ҳар кӣ аз ў нишонаи некӯиро бинад, ҳамеша бад-ў ҳаменигарад ва ҳаргиз чашм аз ў нагардонад.

Агар яке аз мардумон ба ҳузури вай шавад, чандон некӣ ба вай кунад, ки аз фазилатҳояш тавонгар гардад...

Дар охир ин пир гуфт, ки:

— Агар ман ба он подшоҳ наздикӣ ҳамедоштам, ба бедор кардан туро ин ҳикояро (суханро) ҳамегуфтам ва ило маро бад-ў шуглҳое аст, ки ба ту напардозам, агар хоҳӣ, ки бо ман биёӣ, аз паси ман биё.

САЛОМОН ВА ИБСОЛ

Ибсол марди зебо, ростбоз,
хирадманд, олим ва шуҷоъ буд. Покии
сурат ва тинат ёро дар воқеъ намиранда
гардонда, фақат хиёнат — душмани
ҳақиқии покию садоқат, ёро
нобуд кардан метавонист.
Марги Ибсол фоҷиаи
беғуноҳии ёст.

Саломон ва Ибсол¹ ду бародар буданд. Онҳо, чуноне ки бояд, зиёда аз ҳад бо якдигар шафиқу меҳрубон буданд². Бародари калон—Саломон Ибсолро, ки аз вай хурдтар буд, чун фарзанд дар паноҳи тарбияи худ гирифт. Аз хурдӣ ӯро муҳофизат намуда, равиш ва оини зоҳириро ёд дод ва аз ҳар илму донишҳо ба вай биёмӯхт, то он гоҳ, ки вай соҳиби камолоти маънавӣ гардид, хирадманду доно, покдоману далери машҳур шуд, ҳаргиз аз вай дида набаст.

Ибсол бо ин гуна ҳусни ҳол саромади рӯзгор ва некӯии рафтор бе мислу монанд гашт. Вақте ки вай ба ҳадди балоғат расид, зани Саломон³ шефтаи вай шуд⁴. То замоне ки хӯрду хоб, қарору ором аз ӯ барнамегашт, ишқи Ибсолро дар дил ҷой дод, соате аз хаёлу лаҳзае аз ёди вай гофил намешуд.

Сипас, аз шӯру бетоқатӣ ба ҳилае даст ниҳод ва ба шавҳари худ—Саломон гуфт:

— Ибсол ҷавони ороста аст. Аломатҳои некӯӣ ва росткорӣ дар ҷабини ӯ ҳувайдост. Меҳоҳам, ки ӯро бо фарзандони худ биёмезӣ, то аз ӯ одоб ва донише фаро гиранд.

Саломон таманнои зани худро қабул карда, Ибсолро фармуд ки:

— Рӯзҳои панҷшанбе ва ҷумъа ба қасри мо омада, ба кори таълиму одоби фарзандони ман бипардоз!

Вақте ки Саломон ўро ба ин кор даъват кард, бо ҳусни кареҳати худ донист, ки дар замири ин тадбир шояд ягон норавоне бошад ва баъд ба бародари худ рӯ оварда гуфт:

— Эй бародар, ман ҳанӯз сазовори чунин кор—омӯзиш ва парвариши фарзандони ту нестанд... Беҳтар ин ки ту худ бояд ба фарзандонат сарварӣ намуда, назорат бикунӣ,—гуфта узр хост...

Пас, Саломон гуфт:

— Суханонат дуруст, маъқул аст, вале зани ман туро бубинад, беандоза хурсанд мешавад. Ҳар гоҳ ту бо кушодарӯӣ ба қасри мо рафтумад кунӣ, албатта, ў ҳамаи нағзиҳо ва хубихоро ба ҷо хоҳад овард... зеро зани ман ба ту ба манзилати (ба ҷои) модар аст, ўро гиромӣ дор, ҳар ёрӣ, ки аз дасти ту меояд, дарег мадор!...

Сипас, Ибсол ноилоҷ ба амри бародари худ итоат кард.

Вақте ў пеши зани бародараш омад, эҳтиромашро ба ҷой овард, вале зан баъд аз муддате дар хилват ишқи худро ба вай эълон кард. Аммо Ибсол аз вай рӯй битофту напазируфт.

Сипас, зани Саломон аз ин ҳол малӯл ва дилтанг шуда, барои ба висоли Ибсол расидан ҳилаи дигар андешид. У хоҳаре дошт⁵ дар ҷамол нақӯ. Ба ҳаёли он афтод, ки хоҳарашро

ба Ибсол ба занӣ дода, бо ин висоли Ибсолро даръёбад. У ба шавҳари худ гуфт:

— Ман бародаратро хеле хуб санҷидам. У чавони бисъёр баномус аст. Агар ту розӣ шавӣ, хоҳарамро ба бародарат ба занӣ диҳам, ту онҳоро ба ҳам бирасон, шояд ин кори мо ба парвардигор низ хуш ояд.

Саломон Ибсолро ба назди худ ҷег зад, ўро ба никоҳи хоҳарзани худ амр намуд. Ибсол ба амри бародари калони худ итоат карда, қабул намуд.

Зани Саломон ба хоҳари худ дар хилват гуфт:

— Ин корро ман ба ин мақсад хаёл кардам, ки аз висоли Ибсол баҳрае ҳосил кунам. Бояд ту қабул кунӣ, зеро маро дар ин кор сазо меҳаст...

Хоҳари хурдӣ ба ин ризоӣ дод. Пас, ҳама асбоби арӯсӣ омода гардид. Он гоҳ зани Саломон ба назди Ибсол омада гуфт:

— Хоҳари ман дӯшизан беандоза шармгин ва боҳаёст. Бинобар ин рӯз дар макони равшан бо ту ҳамсӯҳбат шуда наметавонад. Бехтар ин ки вақте шаб мерасад, дар макони торик бо вай дучор шуда ҳамсӯҳбат гардӣ.

Ибсол ҳилаи он маккораро аз сидқ андеша кард.

Ба ҳамин тариқа, зани Саломон шаби арӯсӣ ба ҷои хоҳар ба бистар даромад ва бе ҳеҷ гуна шарму ҳаё ба Ибсол наздик шуд...

Ибсол тааҷҷуб кард ва бо худ андешида гуфт:

— Хоҳар зани ўро ба ҳаёву шарм сутуда буд. Дӯшизағони шармгин дар чунин ҳол худро мастур нигоҳ медоранд...

Иттифоқан дар он шаб абрҳои сиёҳ дар ҳаво пайдо шуд ва баногоҳ барқе ҷаҳидан гирфт, ба андозае равшан шуд, ки Ибсол рӯи ўро дид ва бар вай маълум шуд, ки зани бародари худ Ибсол аст, на зани бо вай ақди никоҳшуда.

Пас, бе ҳеҷ гуна субот ва ором бархоста берун омад. Аз маломати беҳадде, ки аз он воқеа ба вай расида буд, худро якчанд вақт аз ҳама кас дур нигоҳ дошт ва ба ҳеҷ кас ҳамнишин ва ҳамроз шудан намехост ва ягона чораи аз он дилтангӣ халос шуданро дар мусофират дид.

Ибсол баъд аз ин аз бародари худ иҷоза хост, ки лашкаре ҷамъ намуда, ба дафъи душман ва тобеъ намудани кишварҳо, шаҳрҳо аз барояш шурӯъ намояд⁶. Бародар ин муддаои ўро писандид ва он чизе ки барои ин кор лозим буд, муҳайё кард ва ба мусофираташ иҷоза дод.

Пас, Ибсол лашкари бисёре таҳия намуда, лашкаркашиҳо кард. Нахуст ба ҷониби сарзаминҳои қутб лашкар кашид, сипас ба сӯи Шарқ рӯ ниҳода, мамлакати Кай*, баъд ба кишвари он сӯи Синнинг** ва ба Ҳиндустони ҳамсоя сафар намуд. Пас аз фатҳи он кишвар-

* Сарзамини Мугулистон.

** Чину Хитой.

ҳо ба канори кишвари бародари худ расида, то Рофидайн* забт кард...

Ба ҳамин тариқа, ӯ шарқу ғарб ва баҳру барро барои бародари худ фармонбардор намуд ва нахустин зуқарнайн**, ки дар ҷаҳон соҳиб гашт, ӯ буд. Пас аз ба итоат гардонидани кишвар ва анҷом додани ҷангҳо ба кишвари аслии хеш баргашт. Ӯ пиндошт, ки он зан дасту дил аз пайвастагӣ бо вай раҳо карда, риштаи дилбастагӣ аз ӯ канда бошад. Вале ӯ намедонист, ки дар айёми муҳоҷират ӯро оташи ишқ афрӯхта ва шӯълаи шавқ сӯзонтар намуда буд.

Пас аз омадан ба манзил изҳори ошиқонаи ин занро беш аз пеш дида, малӯл ва парешонхотир шуд. Ҳарчанд зан нисбат ба Ибсол хушомадҳо намуд, вале порсоию парҳезкорӣ ӯро аз сӯҳбати ин зани бадахлоқ нигоҳ дошт, рӯй аз вай битофт.

Иттифоқан дар ҳамин айём аз кишвари Бобул душмани хеле зӯрманд бар қасди мамлакати Саломон ҳамла намуда, ҳар канору атрофи мамлакати ӯро муҳосира намуд.

Саломон аз бародари худ Ибсол шуҷоат ва далериҳо дида буд, ӯро бо лашкариёни хеш ба муқобили душман фиристод. Вақте ки Ибсол аз сӯҳбати он бадхулқ рӯ тофта буд, ӯ нисбат ба Ибсол камари адоват ба миён баст ва саро-

* Мессопотамия.

** Соҳиби ду шох, касе, ки дорои ду шох аст.

ни лашкари ўро ба сурати махфӣ ҷег зада, ба онҳо пулу мол дод ва фармуд, ки дар майдони ҷанг ҳангоми гирудор, ҳарбу зарб ўро танҳо гузоранд, то ин ки душманон ўро дар маъракаи ҳарб нобуд гардонанд.

Пас, сарони лашкар, чунон ки он зан хоста буд, ўро дар майдони ҷанг танҳо ҷудо гузоштанд.

Душманон бар вай ҳуҷум карданд ва бо тани хунолуд ва захми бисъёр дар майдони ҷанг афтод ва ҷумла гумон карданд, ки вай мурдааст ва ҷуссаи ўро дар биёбон гузошта бирафтанд.

...Дар ин вақт яке аз ҳайвоноти ваҳшӣ ба назди вай расида омад ва пистони пуршири худро ба даҳонаш гузошт, ки аз он гизо гирад. Вақте ки ҷанд рӯз аҳволаш ба ин тариқ гузашт, аз хӯрдани шири он ҳайвон қуввате дар баданаш падид гашт, захмҳояш низ беҳбудӣ ёфтанд. Ҳангоме қуввати рафтораи дар баданаш падид омад, худро ба ватани асли расонд ва пеши бародар даромад.

Саломон, вақте ки бародарро саломат дид, ба оғӯш кашид ва чунон хурсанд шуд, ки ҳақду каноре надошт. Лекин аз галабаи душман бар мамлакати вай хеле ғамгин буд.

Пас, оташи гайрат дар дили Ибсол афрӯхтан гирифт ва шуҷоате, ки дар вай буд, бар душман мағлуб шуданро ба худ нарасонид.

Саломон лашкарони парокандаро ҷамъ намуд ва онҳоро бо анҷому аслиҳа ва хӯроку пӯшок таъмин кард. Лашкариён Ибсолро дида,

рӯҳбаланд шуда, барои ҷанг бо душман омода шуданд.

Ибсол боз дар муқобили душманон лашкар кашид ва онҳоро сарнагун кард ва бисёр душманонро асир гирифт ва подшоҳиро ба бародари худ баргардонд... Овозаи Ибсол ҳамаи ҷаҳонро фаро гирифт.

Сипас, Ибсол ба кишвари хеш назди бародари худ баргашт. Вақте ки зани Саломон аз ин ҳол огоҳ шуд, аз фoš шудани асрори худ битарсид ва боз дасиса ангехт. У ошпаз ва дастурхондорро ҷеғ зад ва ба онҳо пул дод ва фармуд, ки таоми Ибсолро захролуд намоянд. Ошпаз ва дастурхондор амри ӯро ба ҷо оварданд. Онҳо доруи захрогинро барзиёд хӯронданд ва ӯро куштанд⁷.

Замину замон ба ларза даромад, ҳама ҳалоиқ бар зани Саломон, ки асли гунаҳкори ҳалокати Ибсол гардидааст, дар ғазаб шуданд, ҳатто мардумони кишварони бегона низ аз марги Ибсол афсӯс хӯрда, нисбат ба зан нафрат меғуфтанд.

Дар воқеъ, Ибсол марди ростбоз, хирадманд, олим ва инсони асил буд. Саломон, вақте ки аз марги бародари худ бохабар шуд, хотираш зиёда аз андоза маҳзун ва ҳолаташ дигар гашт. Подшоҳиро ба дигарон гузошт ва худ вай гӯшанишинӣ ихтиёр намуд ва аз он мусибати бузург, ки ба вай расида буд, ҳамеша дар ғаму андӯҳ ба сар мебурд ва бо ҳеҷ кас унс намегирифт...

Дар он ҳол иттифоқан илҳоми гайбӣ сура-ти воқиа ва ҳилаҳои зани худро ба вай боз на-муд; ҳама кирдукори зан, ошпаз ва дастур-хондор маълум шуд.

Сипас, Саломон ҳамон заҳри қотилро ба за-ни худ ва ду дигар, ки мутасаддии додани заҳр гашта, зулм карда буданд, ҳукм кард ва ҳар-сера ба подоши кирдори худ расонид.

ПИРУЗИНОМА

Гуфтам:

- *Аз ҷавонон чӣ беҳтар ва
аз пирон чӣ некӯтар?*

Гуфт:

- *Аз ҷавонон шарму далерӣ
ва аз пирон донишу оҳистагӣ.*

Гуфтам:

- *Аз мардумон кӣ оқилтар аст?*

Гуфт:

- *Он ки кам гӯяду беш шунавад
ва бисъёр донад.*

Ибни Сино.

ПИРЎЗИНОМА

Дар рӯзгори Анӯшервони одил ҳеҷ чиз аз ҳикмат азизтар набуда ва ҳақимони он аср ҳама эътиқодманд ва парҳезкор буданд.

Як рӯз Нӯшервон Бузургмеҳрро талаб карду гуфт:

— Мехоҳам суҳане чанд муфид, лафз — гуфтор андак, маънии бисъёр ҷамъ сози, чунон ки дар дунё... судманд бошад.

Бузургмеҳр як сол мӯҳлат хост ва ин суҳанонро ҷамъ кард ва «Зафарнома» ном ниҳод ва ба назди Анӯшервон бурд. Уро хуш омад ва шахреро ба мулкҳои хусусии ӯ илова кард ва фармуд, ки ин суҳанонро бо оби зар навиштанд. Доим бо худаш онҳоро нигоҳ медошт ва бисъёр вақт ба мутолиаи ин китоб вақти худро сарф менамуд.

Бузургмеҳр забон ба суҳан кушоду гуфт:

— Аз устоди худ мепурсидам ва ӯ ҷавоб мегуфт:

Гуфтам:

— Эй устод, аз худо... чӣ хоҳам, ки ҳамаи некӯиҳо хоста бошам?

Гуфт:

— Се чиз: тандурустию эминӣ ва тавонгарӣ.

Гуфтам:

— Корҳо ба кӣ супорам?

Гуфт:

— Ба он кас, ки хештан шоиста бошад.

Гуфтам:

— Аз кӣ эмин бошам?

Гуфт:

— Аз дӯсте, ки ҳасадхӯр набошад.

Гуфтам:

— Чӣ чиз аст, ки бихиштро сазовор бошад?

Гуфт:

✓ — Илм омӯхтану ба ҷавонӣ ба кори ҳақ машғул будан.

Гуфтам:

— Кадом айб аст, ки наздики мардум мӯътабар намояд?

Гуфт:

— Ҳунари худ гуфтан.

Гуфтам:

— Чун дӯсти ношоиста падида ояд, чӣ гуна аз вай бибояд бурид?

Гуфт:

— Ба се чиз: ба зиёраташ — диданаш кам рафтан, аз ҳолаш напурсидан ва аз вай ҳоҷат нахостан.

Гуфтам:

— Корҳо ба кӯшиш вобаста аст ё ба қазо — тақдир?

Гуфт:

— Кӯшиш қазоро сабаб аст.

Гуфтам:

— Аз ҷавонон чӣ беҳтар ва аз пирон чӣ некӯтар?

Гуфт:

— Аз ҷавонон шарму далерӣ ва аз пирон донишу оҳистагӣ.

Гуфтам:

— Ҳазар аз кӣ бояд кард, то растагор бошам?

Гуфт:

— Аз мардumi чоплус — хушомадгуи фиребанда ва хасис, ки тавонгар шуда бошад.

Гуфтам:

— Сахӣ кист?

Гуфт:

— Он кас, ки саховат кунаду дилшод шавад.

Гуфтам:

— Чӣ чиз аст, ки мардум ҷӯянду касе онро ба тамоми наёфтааст?

Гуфт:

— Се чиз: тандурустию шодӣ ва дӯсти мухлис.

Гуфтам:

— Некӯӣ беҳтар ё аз бадӣ дур будан?

Гуфт:

— Аз бадӣ дур будан сари ҳамаи некӯиҳост.

Гуфтам:

— Ҳеҷ ҳунар бошад, ки айб шавад?

Гуфт:

— Саховате, ки бо миннат бувад.

Гуфтам:

— Чӣ чиз аст, ки донишро бияфзояд?

Гуфт:

— Ростӣ!

Гуфтам:

— Чӣ чиз аст, ки бар далерӣ нишон аст?

Гуфт:

— Афв кардан, чун қодир шавӣ...

Гуфтам:

— Корҳо, ки уқалло кунанд, чӣ некӯтар?

Гуфт:

— Он ки бадро аз бадӣ нигоҳ дорад.

Гуфтам:

— Аз корҳои мардум кадом зиёнкортар аст?

Гуфт:

— Он айб, ки аз мардум пӯшида набошад.

Гуфтам:

— Аз зиндагонӣ кадом соат зоеътар аст?

Гуфт:

— Он соат, ки некӯӣ дар ҳаққи касе та-
вонад кард ва накунад.

Гуфтам:

— Аз дармонҳо кадом дармонро хор на-
бояд дошт?

Гуфт:

— Се: аввал..., дуюм — фармони оқилон,
сеюм — фармони падару модар.

Гуфтам:

— Беҳтарини зиндагонӣ чист?

Гуфт:

— Фарогат ва эминӣ.

Гуфтам:

— Бартарини марг чист?

Гуфт:

— Муфлисӣ.

Гуфтам:

— Чӣ беҳтар?

Гуфт:

— Хушнудии ҳақ...

Гуфтам:

— Чӣ чиз аст, ки маваддат—дӯстиро хароб
кунад?

Гуфт:

— Чаҳор чиз: бузургонро бахилӣ, дониш-
мандонро уҷб — худписандӣ, занонро бешармӣ
ва мардонро дурӯғ гуфтан.

Гуфтам:

— Чӣ чиз аст, ки кори мардумро хароб
кунад?

Гуфт:

— Сутудани — таърифи ситамкорон.

Гуфтам:

— Дунё ба чӣ дартавон ёфт?

Гуфт:

— Ба фарҳангсипосдорӣ—эҳтироми дониш.

Гуфтам:

— Чӣ кунам, ки бар табиб хоҷат набошад?

Гуфт:

— Кам хӯрдану кам ба хоб рафтану кам
гуфтан.

Гуфтам:

— Аз мардумон кӣ оқилтар аст?

Гуфт:

— Он ки кам гӯяду беш шунавад ва бисъ-
ёр донад.

Гуфтам:

— Хорӣ аз чист?

Гуфт:

— Аз қоҳилӣ—танбалию фасод—бадахлоқӣ.

Гуфтам:

— Ранҷ аз чист?

Гуфт:

— Аз танҳой.

Гуфтам:

— Чист, ки ҳамият — номусро барад?

Гуфт:

— Тамаъ.

Гуфтам:

— Дар қаҳон чӣ нектар аст?

Гуфт:

— Тавозӯъ — хоксории беминнат ва саховат, на аз баҳри мукофот.

Гуфтам:

— Дар қаҳон чӣ зишттар аст?

Гуфт:

— Ду чиз: тундӣ аз подшоҳон ва бахилӣ аз тавонгарон.

Гуфтам:

— Асли тавозӯъ чист?

Гуфт:

— Рӯй тоза доштан ва ба охир аз худ хуш будан.

Гуфтам:

— Тадбир аз кӣ пурсам?

Гуфт:

— Аз он кас, ки се фазилат дар вай бошад: — покию муҳаббати некон ва дониши тамом.

Гуфтам:

— Некӯӣ ба чанд чиз тамом шавад?

Гуфт:

— Ба тавозӯӣ — хоксории бетавқеъ — ҳукм

ва саховати беминнат ва хидмати бе талаби мукофот.

Гуфтам:

— Чист, ки дигарон аз он мустағнӣ-(бени-
- ёз, бе эҳтиёҷ) нест?

Гуфт:

— Се чиз: хирадмандро мушовират бо до-
ноён ва марди ҳарб (ҷангӣ), агарчи нируманд—
(бақувват) бувад, аз ҳилаю бозӣ ва зоҳид,
агарчи парҳезкор бошад, аз ибодат.

Гуфтам:

— Чист, ки мардумон ӯро бад-он дӯст до-
ранд?

Гуфт:

— Се чиз: дар муомила ситам накардан
ва дурӯғ нагуфтан ва бо забон касеро наран-
ҷондан.

Гуфтам:

— Агар илм омӯзам, чӣ ёбам?

Гуфт:

— Агар хурд бошӣ, бузургу номдор гардӣ,
агар муфлис — камбағал бошӣ, тавонгар гар-
дӣ ва агар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ.

Гуфтам:

— Мол аз баҳри чӣ бошад?

Гуфт:

— То ҳаққои мардум аз гардани хеш биг-
зорӣ ва захира аз барои падару модар бифи-
ристӣ... ва душманро дӯст гардонӣ ва бо дӯс-
ту душман мувосо кунӣ.

Гуфтам:

— Ҳеҷ чиз набошад, ки нахӯранду танро
суд дорад?

Гуфт:

— Сӯҳбати некон ва дидори ёру ҷомаи
наrm ва ҳаммоми мӯътадил ва бӯи хуш.

* * *

Аз Луқмони Ҳаким... пурсиданд, ки доно-
тар кист?

Гуфт:

— Он ки неъматӣ дунё ба уқбо — қиё-
мат нагузинад.

Гуфтанд:

— Тавонгартар кист?

Гуфт:

— Он ки аз ақл тавонгартар аст.

Гуфтанд:

— Шараф чист?

Гуфт:

— Воҷиб гардонидани мунтаҳон хеш дар
гардани мардумон(?)

Гуфтанд:

— Чист, ки онро ҷӯянд ва касе надонаду
нашиносад?

Гуфт:

— Оқибати корҳо.

Гуфтанд:

— Чӣ ширин аст, ки оқибат чашандаи худ-
ро бикушад?

Гуфт:

— Ҳасад!

Гуфтанд:

— Кадом биност, ки ҳаргиз хароб наша-
вад?

Гуфт:

— Адл.

Гуфтанд:

— Кадом талхӣ бошад, ки охир ширин-гардад?

Гуфт:

— Сабр.

Гуфтанд:

— Кадом ширин бошад, ки охир талх гардад?

Гуфт:

— Шитоб.

Гуфтанд:

— Кадом пироҳан аст, ки ҳаргиз кӯҳна нагардад?

Гуфт:

— Номи нек.

Гуфтанд:

— Кадом душман аст, ки аз ҳамаи дӯстон гиромитар — азизтар аст?

Гуфт:

— Нафс.

Гуфтанд:

— Кадом бемор аст, ки мардум аз илоҷи он оқиз оянд?

Гуфт:

— Аблахӣ.

Гуфтанд:

— Кадом балост, ки мардум аз он бало нагурезанд?

Гуфт:

— Ишқ.

Гуфтанд:

— Кадом баландӣ аст, ки аз ҳамаи пасти-
ҳо паस्तтар аст?

Гуфт:

— Кибр — ғурур.

Гуфтанд:

— Кадом пироя аст, ки бар марду зан не-
кӯст?

Гуфт:

— Ростию покӣ.

Гуфтанд:

— Хоб чист?

Гуфт:

— Марги сабук.

Гуфтанд:

— Марг чист?

Гуфт:

— Хоби гарон.

Гуфтанд:

— Чӣ чиз аст, ки ҳамаи хурраи аз ӯст?

Гуфт:

— Сухани бузургон.

Гуфтанд:

— Он чӣ роҳ аст, ки вайро ҳеҷ рӯи офи-
ят — дурустӣ нест?

Гуфт:

— Зулм бар мазлумон ва бечорагон.

ЭЗОҲОТ

---

1. БАЪЗЕ ШАРҲ ВА ЭЗОҲОТ ОИД БА ҲИКОӢТИ «САРГУЗАШТ»

1. Нӯҳ бинни Мансури Сомонӣ аз подшоҳони сулолаи Сомониён буда, дар соли 976, яъне чаҳор сол пеш аз таваллуди Ибни Сино ба тахти подшоҳӣ нишаста буд.

2. Ҳурмитан (Урмитани ҳозира)—яке аз ноҳияҳои хеле ободи наздики Бухоро аст.

3. Исмоилӣ — яке аз ҷараёнҳои динӣ дар ислом аст. Тарафдорони ин ҷараёнро исмоилиҳо мегӯянд. Ин ҷараён дар заминаи ҳаракати зиддифеодалии деҳқонон ташкил ёфт ва қувват гирифт. Ин ҳаракат дар асрҳои IX—XI ба муқобили дини расмӣ, халифаи арабҳо ва ҳукмронии исломӣ як қувваи хеле хавфоваре гардид.

4. Номи он шахс Маҳмуди Масоҳ аст.

5. Абуабдуллоҳи Нотилӣ—яке аз донишмандони асри X, соҳиби асарҳои онд ба фалсафа ва илоҳиёт аст. Нотил яке аз шаҳрҳои қадими Табаристон (Мозандарон) буд.

6. Исмоили Зоҳид — шогирди Муҳаммад бинни Фазли Бухорӣ ва аз фуқаҳони машҳури Бухоро дар асри X буд.

7. Исоғӯҷӣ — ба маънии муқаддима (мадҳал) аст. Ва қисмате аз илми мантиқи донишманди Юнони қадим Арасту мебошад.

8. Уқлидус (Эвклид)— донишманди ҳанда-

садони Юнони қадим буда (323 — 283), пеш аз милод зиндагӣ кардааст.

9. «Ал-маҷастӣ» — китоби Батлимуc (Птоломей) оид ба математика, физика ва астрономия. Батлимуc файласуф ва риёзишиноси машҳури Юнони қадим аст.

10. Гурганҷ (Урганҷ) — маркази Хоразм буда, ба гуфтаи муаллифони гузашта ин шаҳр маркази тиҷорат (савдо) ва рафтуомади қорвонҳо буд.

11. «Мобаъд-ут-табиат» — мақсад метафизика аст. Метафизика таълимотест, ки дар асоси олам қувваи тағйирнаёбандаеро иқрор ҳаст, ки дар вучуди хориҷӣ ва ақлӣ (зеҳнӣ) ба мода мӯҳтоҷ нест, гуфта даъво мекунад ва ҳодисаҳои табиату ҷамъиятро ба ҳам алоқаманд накарда, ба тараққӣ ва тақомули ҳодисаҳо эътибор надода, муҳокима меронад.

12. Дирҳам — сиккаи қадимӣ, баробари 0,25 пули тиллоӣ, сиккаи нуқра.

13. Арасту (Аристотель) — бузургтарин файласуф ва донишманди ҷаҳонӣ аст, ки дар соли 384 ё 380 пеш аз мелод дар шаҳри Стагиравели Юнони қадим ба дунё омад ва аз овози кӯдакӣ аз падару модар ятим монд ва дар синни 18-солагӣ ба ҳавзаи илмии Афлотун дохил шуд ва муддати бист сол дар хузури Афлотун маълумот касб карда, пас аз он бо даъвати Филип — подшоҳи Македонӣ ба таълим додани писараш Искандар машғул шуд. Донишмандони ҷаҳон Арастуро «муаллими аввал» мегӯянд. Дар синни 63-солагӣ, дар соли 322 пеш аз мелод вафот кард.

14. Муҳаммад бинни Тархон ё ки Абунастри Форобӣ аз донишмандон буда, дар соли 260 ҳиҷрӣ дар деҳаи Васич наздикии Фороб, ки дар ҳудуди Қазоқистони имрӯза воқеъ аст, таваллуд ёфт ва дар соли 950 дар сини 80-солагӣ, яъне сӣ сол пеш аз таваллуди Ибни Сино вафот кард. Уро баъд аз Арасту муаллими со- нӣ лақаб додаанд. Асарҳои бисёр, то 120 ҷилд китоб, рисола ва мақолаҳо дорад. Шарҳе, ки Форобӣ ба китоби Арасту навиштааст, қимати ўро дучандон зиёд кард.

15. Сабаби аз Бухоро ба Хоразм рафтани Ибни Сино ин буд, ки пас аз марги Нӯҳ бинни Мансур (замони ҳукмронӣ—976—997), асоси давлати Сомониён ба ларза омада буд, чунки аз ҷаҳор гӯшаи мамлакати Сомониён фитнаву ошӯб бархост, дар Хуросон ва Мовароуннаҳр нооромӣҳо рӯй доданд. Абуали ибни Сино он вазъияти номуносибро дида, ба Хоразм ва Гурганҷ сафар кард.

16. Абулҳусайни Суҳайлӣ — марди бағоят- дараҷа ҳунарпарвар ва донишдӯст ва ҳудаш низ аз адибон ва донишмандони замон ба шумор мерафт. Ба забони арабӣ бисёр шеърҳо сурудааст.

17. Абулаббоси Маъмун аз соли 387 ҳиҷрӣ (997—98 мелод) то соли 390 ҳиҷрӣ (1000—1001 мелод) ба ҷои падараш Маъмун подшоҳӣ кард. Баъд аз ҳамин сол бародараш Алӣ бинни Маъмун подшоҳи Хоразм шуд. Ин силсила- ро Хоразмшоҳони оли Маъмун ё Маъмуниа мегӯянд.

18. Дар он замон ҳар яке аз табақаи дониш-

мандон либоси махсус дар бар доштанд. Фақеҳон ҷомаи остинаш васеъ (тайласон) пӯшида файи дарози (фаши дарози) салларо аз зери магнаҳ гузаронида, ба китф мепартофтанд.

19. Абуалӣ ибни Сино дар дарбори Алӣ бинни Маъмун якчанд муддат бо осоиштагӣ зиндагӣ ба сар бурд ва дар маҳфили илмие, ки бузургтарин донишмандон, адибон ва шоиронро дар бар мегирифт, иштирок мекард. Аз ҷумлаи донишмандони он маҳфил инҳо буданд:

1. Абусаҳл Исо бинни Яхъёи Ҷурҷонӣ (дар фалсафа, тиб, адабиёт ва ҳусни хат машҳур буда, вақте ки ҳамроҳи Абуалӣ ибни Сино аз Хоразм сафар карда буд, дар биёбони Хоразм дар соли 401 ҳичрӣ—1011 мелод вафот кард); 2. Абулхайри Хаммор (дар соли 440 ҳичрӣ—1049—50 мелод дар синни 108-солагӣ вафот кард, донишманди тиб). 3. Абурайҳони Берунӣ (бузургтарин донишманди илми нуҷум, таърих, фалсафа ва табиёт аст. Дар соли 362 ҳичрӣ—973 мелодӣ таваллуд ёфт ва дар соли 440 ҳичрӣ—1049—50 мелодӣ вафот кард). 4. Абунастри Арроф, муосири Абурайҳони Берунӣ аст (аз олимони риёзидон буда, дар айни замон дар наққошӣ ва суратгарӣ устои моҳир ба шумор мерафт) ва дигарон.

20. Сабаби аз Хоразм рафтани Абуалӣ ибни Сино ин буд, ки пас аз барҳам хӯрдани давлати Сомониён Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ҳокимияти худро барқарор ва васеътар намуд. У ба баҳонаи Хоразмро низ забт кардан ба Хоразмшоҳ номае навишт, ки донишмандоне, ки

дар он ҷо ҷамъ омадаанд, ба Ғазнин, ба ихтиёри вай бифристад. Аз ин нома ҳамаи донишмандон огоҳ шуданд, Абуалӣ ибни Сино ва Абусаҳл ба Ғазнин рафтаи розӣ нашуданд ва аз Хоразм баромада рафтанд, чунки он подшоҳи хеле мутаассиб ва хунрез, махсусан ба файласуфон, хусусан ба тарафдорони мазҳаби исмоилия душманони башиддат дошт ва ба дараҷаҳои бераҳмӣ ба онҳо рафтор менамуд ва фармони куштани онҳо меод. Хонаводаи Ибни Сино, ки исмоилимазҳаб буданд, намеҳост ба даргоҳи Маҳмуд рафта, гирифтори шикаҷаҳои Маҳмуд гардад. Аз ин рӯ вай барои ҷони худро саломат нигоҳ доштан аз Хоразм ҳам баромада рафт.

21. Нисо — дар Хуросон номи шаҳр аст. Ҳоло харобаҳои он дар Туркменистони Советӣ воқеъ аст.

22. Бовард (Абевард) — номи шаҳр дар Хуросон буда, дар байни Сарахсу Нишопур воқеъ аст.

23. Тӯс — номи шаҳр дар Хуросон, таваллудгоҳи Фирдавсӣ аст.

24. Шикқон — яке аз ноҳияҳои тобеи Нишопур аст.

25. Самангон (Саманкон) — номи деҳа буда, ба Ҷоҷарм наздик аст.

26. Ҷоҷарм — дар Хуросон ном вилоят аст.

27. Ҷурқон (Гургон) — номи шаҳрест, ки дар гузашта ба ду ноҳия тақсим шудааст: яке ноҳияи Деҳистон, ки дар шимол воқеъ буда, ба соҳили ҷануби шарқии дарёи Хазар (Баҳри

Каспи) пайваста буда, қисмати зиёди хоки Гургони имрӯз аст; дигаре ноҳияи Варгон ё Ҷурҷон буда, қисмате аст, ки рӯди Гургон аз он ҷо мегузарад.

28. Қобус бинни Вушмагир номи подшоҳи Гургон, Табаристон ва Омул аст. У аз нави-сандағони замони худ буд, ба форсӣ, арабӣ шеър низ мегуфт. Қобус ба бузургони давлат хеле саҳт рафтор менамуд, аксарияти онҳоро ба ҳабс мегирифт ё мекушт. Дар соли 402 ҳиҷрӣ (мутобиқи 1012—13 мелод) бар зидди вай шӯриданг ва аз тахт фароварда, дар қалъае зиндонаш намуданд ва оқибат қатл карданд.

29. Абуубайд Абдулвоҳид, аз шогирдони бисъёр наздики Абуалӣ ибни Сино, дар соли 403 ҳиҷрӣ (1013—14 мелод) дар Гургон ба хидмати Ибни Сино расида, то дами марг дар тамоми корҳои устод ёру ёвар будааст.

30. Абумухаммади Шерозӣ — шахси адиб ва донишманд, дӯстдори фалсафа ва яке аз шогирдони наздики Абуалӣ ибни Сино буд.

31. «Ал-мухтасар-ул-авсат» — номи рисолаи Абуалӣ ибни Сино.

32. Қисмати аввали «Қонун»-ро Шайх (Абуалӣ ибни Сино) дар Ҷурҷон (Гургон, дар соли 403 ҳиҷрӣ—1013 мелод), қисмати дигарашро дар Рай (дар соли 405 ҳиҷрӣ—1015—16 мелод) ва боқимондашро дар Ҳамадон (байни солҳои 405 ҳиҷрӣ—1015 мелод ва 414 ҳиҷрӣ—1024 мелод) навишт. Шайх ин китобро ба шогирдон меомӯзонд. Китоби «Қонун» яке аз беҳтарин ва машҳуртарин китоби Шайх буда, чандин асрҳо дар мамлакатҳои Шарқ ва киш-

варҳои Ғарб (Европо) маъруф ва аз китобҳои дарсӣ дар мадраса ва донишгоҳҳо буд. Дар соли 1593 дар Рим ин китоб ба забони лотинӣ тарҷума шуда, бар вай шарҳе навишта шуд.

33. Шайх Абуалӣ ибни Сино аз сабаби но-мувофиқати вазъияти ҳол дар Гургон малӯл шуд, чунки, аз як тараф, Манучеҳр — писари Қобус аҳли илму адабро чунон ки бояд иззату икром намедошт ва аз тарафи дигар, мобайни Султон Маҳмуд ва подшоҳи он замон Манучеҳр муносибатҳои дӯстонае барқарор шуд. Бинобар ин, ин гуна ҳол барои Шайх мувофиқ намебуд ва Гургонро тарк карда ба сӯи Рай раҳсипор шуд. Рай дар ҷануби шаҳри Техрон воқеъ буда, дар гузашта бисёр ободу сараҳои буд, пойтахти силсилаи Дайламиён ба шумор мерафт.

34. Саида, модари Маҷдуддавла, зани бисёр оқила, ботадбир буда, ба ҷои писараш шахсан мамлакатро идора мекард. Аммо Маҷдуддавла лаёқат ва тадбири мамлакатдорӣ на дошт.

35. Дар вазъияти дохилӣ ҳарҷумарҷи калон ба вучуд омад. Саида дар соли 419 ҳиҷрӣ (1023—30 мелод) вафот кард. Сардорони лашкар ба қорҳои идораи мамлакат мудохила карданд. Аз ин гуна вазъияти номусоид истифода намуда, Султон Маҳмуд бо таъҷил ба тарафи Рай ҳаракат намуд (соли 1015) ва ниҳоят ба Рай ворид шуда, мардумро ба баҳонаи исмоилимазҳабӣ айбдор намуда, қатли ом кард, ба дорҳо овехт, молу мулки онҳоро тороҷ кард, китобхонаи машҳури Райро оташ зад.

36. Қазвин — номи шаҳр дар Эрон.

37. Ҳамадон — номи шаҳр дар Эрон.

38. Шамсуддавла — бародари Маҷдуддавла аст. Маҷдуддавла дар Рай, Шамсуддавла дар Ҳамадон ҳукмронӣ мекард.

39. Хонадони Аннозиён — аз хонадони маъруфи Эрон дар асри X ба шумор мерафт.

40. Ин ҳодиса дар соли 406 ҳиҷрӣ (1016—17 мелод) воқеъ гардида буд.

41. Ду бор вазорати Ибни Сино дар солҳои 405 ҳиҷрӣ (1015—16 мелод) ва 411 ҳиҷрӣ (1021—22 мелод) воқеъ гардида будааст.

42. Шайх чандин шогирдони маъруф дошт: яке аз онҳо Абуабдуллоҳи Маъсумӣ буд, ки китоби «Қонун»-ро мехонд. Ин шахс аз бузургтарин шогирдони Шайх аст. Шайх дар бораи Маъсумӣ гуфтааст: «Ал-Маъсумӣ ҳува манӣ биманзила Арасту анд Афлотун». Султон Маҳмуд Абуабдуллоҳро бо гурӯҳе аз файласуфон дар соли 420 ҳиҷрӣ (1029—30 мелод) қатл кард.

Дигар аз шогирдони машҳури Шайх Абумансур ибни Тоҳир, ибни Зила, ки аз Исфаҳон аст, дар риёзӣ ва мусиқӣ маҳорати беназир дошт. Китоби «Шифо»-и Шайхро хулоса карда, ба рисолаи «Ҳай ибни Яқзон» низ шарҳе навиштааст. Соли вафоташ санаи 440 ҳиҷрӣ (1043—50 мелод) мебошад.

Дигар аз шогирдони машҳури Шайх Баҳманъёр бинни Марзбон буда, озарбойҷонӣ аст. У бо зеҳну заковати худ маъруф буд, бо Шайх мувоҳисаҳои бисёр мекард. Дар соли 457 ҳиҷрӣ (1065—66 мелод) вафот кардааст.

43. Торам — сарзамини ҷузъи қаламрави Солориён дар Эрон аст, ки акнун ба вилояти Зинҷону Қазвин тобеъ аст.

44. Сабаби қабул накардани вазорат он буд, ки Шайх дар замони Шамсуддавла аз лашкариён ва дигар мардумон бисёр ранҷу кулфатҳо дида буд.

45. Алоуддавла аз амирони машҳури охириҳои асри X ва аввалҳои асри XI Эрон аст. Ҳокими Исфаҳон, Ҳамадон ва Рай гардид. Дар соли 433 ҳиҷрӣ (1042—43) мелод вафот кард. Мактуби Шайх ба Алоуддавла дар соли 413 ҳиҷрӣ (1022 мелод) воқеъ гардид.

46. Абуғолиби Аттор — аз ҷумлаи шогирдон ва дӯстони хоси Шайх буд.

47. Тоҷулмалики Кӯҳӣ — фармондеҳи лашкари Ҳамадон буда, нисбат ба Шайх кинаи дерина дар дил дошт. У ба ин сабаб ба подшоҳ Самоуддавла шикоят карда, ӯро шӯронида буд.

48. Шайх дар ин ҷаҳор моҳ, ки дар ҳабе буд, бекор навиштаст ва аз навиштани асарҳо даст накашид ва якҷанд китобхояшро дар ҳамин зиндон навиштааст. Аз ҷумла рисолаи «Ҳайибни Яқзон» (дар соли 414—1024—25), «Рисолат-ут-тайр» ва ғайра.

49. Табарон — яке аз деҳаҳои наздики шаҳри Исфаҳони Эрон аст.

50. Алоуддавла Ҳисомиддин машҳур ба Ибни Коқуя — ҳокими Исфаҳон, аз соли 338 ҳиҷрӣ (1008—9 мелод) то 433 ҳиҷрӣ (1042—43 мелод). Ин воқеа баъд аз соли 414 ҳиҷрӣ (1024—25 мелод) рӯй дода будааст.

51. Китоби «Наҷот» аз китоби «Шифо» мухтасартар буда, қисмати табиёт, мантиқ, риёзиёт ва илоҳиётро дар бар мегирад.

52. Ин китоб яке аз китобҳои муҳимми Абуалӣ ибни Сино буда, ба забони дарӣ-тоҷикӣ аст, ки барои Алоуддавла навиштааст. Қисматҳои мантиқ, илоҳиёт, табиёт ва риёзиётро дар бар мегирад.

53. Яке аз донишмандони Исфаҳон ва пешвои забоншиносони замони ба шумор мерафт.

54. Машхуртарин аз донишмандони илми лугат (забон) буда, китоби ӯ «Таҳзиб-ул-лугат» аз даҳ ҷилд иборат будааст. Ӯ дар соли 481 ҳиҷрӣ (1089—90 мелод) дар Ҳирот вафот кард.

55. Абулфазл Муҳаммад ибн ал-Ҳамид аз донишмандони машҳури Хуросон буда, махсусан дар лугат ва забони арабӣ машҳур буд. Ӯ дар саҷъу ҳусни баён ангуштнамои замони худ ба шумор мерафт, дар соли 360 ҳиҷрӣ (971—72 мелод) вафот кардааст.

56. Марди адиб, шоир, донишманд ва котиб буд. Насраш ҳунармандона аст. Ӯ дар соли 320 ҳиҷрӣ (933—34 мелод) дар синни 80-солагӣ вафот кард.

57. Яке аз бузургтарин адиб ва донишманди замони худ буд. Рисолаҳои машҳур буда, ҳамаи онҳо ба тариқи насри саҷъ — бо қофия навишта шудаанд. Дар соли 385—395 ҳиҷрӣ вафот кардааст.

58. Ин китоб аз даҳ ҷилд иборат будааст.

59. Ин китоб яке аз бузургтарин ва қиматбаҳотарин асарҳои Шайх буда, 20 ҷилд аст ва 28 ҳазор масъаларо дар бар гирифтааст, ки як

қисми он ҳоло мавҷуд буда, бо номи «Ал-машриқин» машхур аст.

60. Ин воқеа, яъне ҳамлаи Масъуд, дар соли 421—1030 воқеъ шудааст.

61. Дар натиҷаи пешомадҳои зиндагии норо — аз шаҳре ба шаҳре овора гаштанҳо, озорҳои душманон, ранҷҳо, машаққатҳо ва кашмакашҳое, ки дар ҷараёни зиндагӣ рӯй додаанд, ҳама нороҳатиҳо ва зиндонӣ шуданҳо, дар шабҳои бехобӣ бо навиштанҳо ва бо корҳои давлатӣ ва мардум машғул шуданҳо рафта-рафта қувваташ суст гардид ва дучори қулинҷи шадида шуд.

62. Эзач — номи шаҳре байни Исфаҳону Хузистон дар Эрон буд.

2. РИСОЛАТ-УТ-ТАЙР (РИСОЛА ДАР БОРАИ ПАРРАНДАГОН)

1. Мурод ихтилофи инсонҳо дар мизоч, кайфият ва таъбе мебошад.

2. Мувофиқи тасаввури он замон чун мор пир шавад, чиҳил рӯз гурусна бимонад ва таҳаммули ранҷи гуруснагӣ кунад. Сипас ба замин фуру равад ва чун берун ояд, пӯст афканда ва ҷавон шуда бошад. Ин ҷо ишорат ба ҳамин маънист.

3. Мурод дар паи камолоти доимии маънавӣ будан ва беинтиҳои маърифату дониш аст.

4. Мурод дар илму маърифат соеъ будан ва аз душвориҳо натарсидан аст.

5. Мақсад равобити чизҳои табиӣ ва рӯҳонӣ аст.

6. Матлаб парвози андеша ва вусъати фикр мебошад.

7. Мурод алоқаи нафси инсонӣ ба маишат ва дигар талаботҳои, ки ба фаҳмиши он замон инсонро аз камолоти маънавӣ бозмедорад.

8. Мувофиқи фаҳмиши он замон тану ҷон ду таркибанд. Дар ин ҷо вобаста ба ҳамин фаҳмиш гуфта мешавад, ки ҳарчанд робитаи тану ҷон бештар буд, алоқаи байни онҳо камтар мешуд.

9. Мурод ин аст, ки кас агар тобеи талаботи ҷисмӣ худ бошад, монанди мурғи дар қарфас доираи фарогирии мақсуди ӯ маҳдуд гардад ва оқибат бо ин ҳол одат кунад. Қувватҳои амалии инсон низ бо ин кор машғул шаванд.

10. Мурод аз мургоне, ки аз дом раҳой ёфтаанд, устодон ва ҳакимонанд. Онҳо бо ҷаҳду кӯшиш тадбири қувваи олима — омӯзандаи илм ва ранҷи тан ба мақсад мерасанд.

11. Яъне робитаи нафсу тан канда намест. Шуд.

12. Яъне дар дарки илм на ба андозае машғули ҷисм буданд, ки онҳоро аз ин роҳ нигоҳ медошта бошад.

13. Яъне маро шавқи таҳсилу камол ба хотир омад.

14. Мурод ин аст, ки устодон ба муҷарради таманно ва шавқ мардро ба илм роҳ надиҳанд, то вақте ки ахлоқи одатҳои зоҳиру ботини ӯро якхела набинанд.

15. Яъне нахостанд, ки эшонро аз ман ахлоқи бад ҳосил ояд.

16. Яъне аз истеъдод ва шавқи хеш эшонро маълум гардонидам, то маро ба илм хондан роҳ доданд ва ба ин роҳ баъзе мақсадҳои худ аз онҳо ҳосил кардам. Мақсад ин аст, ки омӯзанда бояд дар зоҳиру ботин якхела, ба сират пок буда, худситоиро надонад.

17. Мурод усул ва тариқи таҳсили илм аст, ки устодон ҳосил кардаанд. Ибтидои касби илму дониш ахлоқи нек аст.

18. Қасд кардан ба кӯҳҳо рамзи шинохтани дониши фалакист ва қадам ниҳодан дар дониши ҳайат — илми қиёфа (шакл) аст. Мақсад аз паррандагон ва кӯҳҳо ҷиҳатҳои ақли ва камолоти одам мебошад.

19. Мурод аз ду роҳ ва обу гиёҳ унсурҳои чоргона — хоку обу оташу бод ва кайфияти нашъунамои табиат, ки зуҳури ин унсурҳост, мебошад.

20. Ҳикояти кӯҳҳо ва шинохтани он иборат аст аз илми риёзӣ ва табиӣ, ки дар онҳо ҷузъу таркиби шаклу авзои олам таҳқиқ мешавад. Мурод аз миқдори кӯҳҳо тасавури нучумии гузашта дар бораи фалакиёт, яъне фалаки Қамар, Аторуд, Зӯҳра, Офтоб, Миррих, Муштарӣ, Зӯҳал ва савобит аст.

21. Мурод шинохтани илмҳои табиӣ мебошад.

22. Мурод шинохтани илмҳои риёзӣ — ҳисоб мебошад.

23. Табиҳи афтимун — қиёми гиёҳи афтимун.

3. ҲАЙ ИБНИ ЯҚЗОН

1. Фаросат— мақсад илми мантиқ аст.
2. Мурод—хулқу атвор ва сиришти бад, ки дар одамайи дида мешавад.
3. Мурод аз кайфиятҳои газаболуди одамай аст.
4. Мурод хилъати шаҳватпарастӣ аст.
5. Дар ин ҷо ҷисму шакл ва чизе, ки аз охираш ҳар дуи онҳо ҳосил мешавад, дар назар дошта шудааст.
6. Дар ин ҷо мурод ҷаҳони наботот ва ҳайвонот аст.
7. Мурод аз мағриб ҳаюло — модда ва мурод аз машриқ сурат — шакл аст.
8. Мурод аз аҳли дониш аст.
9. Яъне илми мантиқро доништан.
10. Баҳри Муҳит, дар ин ҷо ба маънии ҳамаи донишҳо, ҳар гоҳ илми мантиқро донанд, дигар ҳама роҳи донишҳо кушода хоҳад шуд.
11. Дар ин ҷо ҳалли душвориҳои омӯхтани донишҳо дар назар дошта шудааст.
12. Фариштаи дӯзах аст. Бeroҳӣ, гумроҳии нодон— бедонишҳоро дар назар дорад.
13. Ибни Сино дар ин ҷо ҷоҳилии ва нодониро дар назар дорад.
14. Мурод аз ин чашма илми мантиқ аст.
15. Мушкилиҳои аз худ намудани илм аст.
16. Ин ҷо ба маънии «Қуръон» аст.
17. Дар ин ҷо ҷисмро дар назар дорад.
18. Мақсад сурат — шакл гирифтани модда аст.
19. Унсурҳо дар назар дошта шудааст.

20. Шакл гирифтани модда — ҷисмро дар назар дорад.

21. Дар ин ҷо ҳаракати унсурҳо, аз шакл ба шакли дигар гузаштани ҷисмҳо — моддаҳо мебошад.

22. Дар ин ҷо мақсад, ғайр аз олами ҳайвонот, ишорае аз олами растанӣ аст.

23. Ҷисмҳои заминро осмон (дигар сайёраҳо) дар назар дорад.

24. Мурод аз баробарии шабу рӯз аст, яъне шаб дароз шавад, рӯз кӯтоҳ, рӯз дароз шавад, шаб кӯтоҳ мешавад.

25. Дар ин ҷо мурод аз сайёраи Аторуд, наздиктарин сайёра ба офтоб аст.

26. Дар ин ҷо мурод сайёраи Зӯҳра аст. Наздиктарин аз сайёраҳо ба замин буда, баъд аз Аторуд воқеъ аст.

27. Дар ин ҷо мақсад Офтоб аст.

28. Мурод сайёраи Миррих аст.

29. Дар ин ҷо сайёраи Муштарӣ дар назар дошта шудааст.

30. Мурод аз сайёраи Зӯҳал аст.

31. Дар ин ҷо мурод аз дувоздаҳ бурҷҳои осмонӣ, чун ҳамал, савр, ҷавзо, саратон, асад, сунбула, мизон, ақраб, қавс, ҷадӣ, далв ва ҳут аст.

32. Аз рӯи нишондоди фалакиёти қадим гӯё дар ин ҷо ситорагон нашоянд буд. Аз ин рӯ муаллиф ин ҷоро ҳолӣ аз ҳар гуна ҷисм тасвир кардаст.

33. Дар ин ҷо мурод аз ҷаҳор унсур — обу хок, боду оташ аст.

34. Дар ин ҷо сухан аз олами маъданҳо, растаниҳо ва ҳайвонот меравад.

35. Мурод аз паррон хусусияти идроки инсон аст, чунки идрок ба як лаҳза ба масофаҳои дур парвоз мекунад. Аммо дигаре, яъне равон, хусусияти чизҳои наздикро ба чашм دیدан аст.

36. Дар ин ҷо мурод эҳсосоти ғазабу шаҳвонӣ аст.

37. Дар ин ҷо мурод аз қувваи хаёли инсон аст.

38. Дар ин ҷо сухан дар бораи таркиби модда, ки аз чанд чизе пайдо мешавад, меравад.

39. Дар ин ҷо мурод аз хулқу атвор ва кайфиятҳои гуногуни инсон аст.

40. Мурод аз ҳисҳои панҷгонаи инсон, чун шунавоӣ, бинӣ, бӯй, чашм ва басавӣ аст.

41. Дар ин ҷо он чи ки донишмандон он бо эҳсосот муяссар намешавад, дар назар дошта шудааст.

42. Дар ин ҷо мақсад қувваи ҳофизаи инсон аст. Вале асирон он чиро, ки ба инсон маълум аст, далолат мекунад.

43. Дар ин ҷо аз ҷониби инсон чизеро бо ақл маърифат карда, сипас ба василаи забон ифода намудани онро дар назар дорад.

44. Номи ду паррандаи афсонавӣ, ки гӯё яке бар китфи рост ва дигаре бар чап нишаста ӯҳдадор шудаанд, ки аз ҳар амале, ки инсон адо мекунад, хоҳ неку хоҳ бад, бохабар бошанд.

45. Дар ин мақом сухан дар бораи «ақли назарӣ» ва «ақли амалии» фалсафаи қадим меравад. Ва низ аз рағбати инсон ба рости ду-

рӯг ва кайфиятҳои гуногуни он, ки аз оқибати кори ӯ пайдо мешавад ва инчунин ба воситаи ақл ифода шудани он чизе, ки бо эҳсос қабул шудааст, дар назар дорад, зеро он чизе, ки бо ёрии эҳсосот маълум мешавад, ба ақл мерасад. Дар ин ҷо мурод аз фариштаи заминӣ худӣ инсон аст.

46. Дар ин ҷо ақли фаъолро, ки дар фалсафаи Шарқ аст, дар назар дорад. Он, ба гуфтаи файласуфон — ҳақимон асос ва мабдан ҳар чизро шуморида мешавад.

4. ҚИССАИ «САЛОМОН ВА ИБСОЛ»

1. Дар қадимтарин маъхазҳои, ки номи Саломон ва Ибсол ба назар мерасад, яъне «Аннаводир»-и Ибн ал-Арабӣ (тав. 757 — ваф. 846) Саломон ба маънии некию хайр аст. Ибсол бошад, ба бадӣ — шар машҳур будааст. Дар рисолаи Ибни Сино мурод аз Саломон нафси нотика — шахсияти оқил аст. Ибсол имконоти идроки одамӣ, ки қувватҳо буда, муроди муаллиф қуввати хаёл ва олима — донишомӯзӣ мебошад.

2. Мурод ин аст, ки қуввати хаёл — воситаи асосии дониш омӯхтан дар ихтиёри нафс — шахсияти ақлонӣ буд.

3. Мурод аз зани Саломон он қувватҳо — майлҳо дар ниҳоди одамӣ мебошад, ки саъю кӯшиширо барои қаноат кардани талаботи ҷисмонӣ — аз қабилӣ таъмини маишат, тарбияи бадан ва амсоли ин фаро мегирад.

4. Яъне ҳамин қувватҳои таълиму парвариши ҷисм бар қувваҳои ҳаёлу олима болодастӣ карданд.

5. Хоҳари зани Саломон аз қувваи амалӣ, ки онро ақли амалӣ мегуфтанд, иборат аст. Ин ақл, аз рӯи таълимоти гузаштагон, тобеи ақли назарӣ мебошад.

6. Мурод аз дафъи душман ва тобеъ кардани кишварҳо, бартараф намудани майлу рағбати танпарастӣ ва бо роҳи омӯзишу таҳсил дар паи камолот шудан аст.

7. Мурод ин аст, ки қувваҳои ҷисмонӣ—шаҳват, маишат ва ғайра имконоти идроку камолотро аз кори худ нигоҳ медорад. Ба ин тартиб дар асар муносибати ақлу майлу имконоти ҷисмӣю ақлӣ дар истикмоли маънавии шахс баҳси асосӣ мебошад.

*Барои бачагони синни миёна
ва калони мактабӣ*

ИБ № 763

**АБУАЛИ ИБН СИНА
Книга наставлений**

(На таджикском языке)

Муҳаррирон *А. Қодирӣ, З. Воҳидӣ*
Муҳаррири ороиш *В. Безушко*
Муҳаррири техникӣ *И. Сунчелеева*
Мусаҳҳаҳ *Р. Мирзоҳидова*

Ба матбаа 22.04.1980 супурда шуд. Ба чопаш
22.08.1980 имзо карда шуд. Қоғаз типогра-
фии № 1. Формати 70×100¹/₃₂. КЛ 06063. Ҷузъи
чопӣ 3,25. Ҷузъи нашрию ҳисобӣ 3,16. Адади
нашр 50000. Супориши № 1407. Нарҳаш бо му-
қоваи № 7 45 тин, бо муқоваи тунук 30 тин.
Нашриёти «Маориф»-и Комитети давлатии РСС
Тоҷикистон оид ба қорҳои нашриёт, полиграфия
ва савдои китоб, Душанбе, кӯчаи Айни, 126.

Матбааи № 1 Комитети давлатии РСС То-
ҷикистон оид ба қорҳои нашриёт, полиграфия
ва савдои китоб, Душанбе, хиёбони Ленин, 37.